

TARTALOM

Tanulmányok

A magyar-afrikai kapcsolatok élf...
Afrikai „vad népek” költészete. Eg...
és oknyomozás története
Afrika az erdélyi művelődés tört...
Példázatos életek a magyar múlt...
/ Florance Baker – rabszolgal...
és abolitionista
Jankó János és Afrika
Róheim Géza és Afrika
Róheim Géza (1891–1953) Össze...
Afrika gazdasága a kulturális ant...
Szegény Afrika
Terepmunka avagy a kongói nép...
Kulturális értékeink megbecsülé...
Afrika hagyományvilága újra a h...
fénykörében
Afrikai és afrikai témájú prózairo...
(1989–2019)
Kétszáz éve született Magyar Lás...

Könyvekről

A líbiai sivatag sziklaművészete
Archaikus hősepika Kelet-Afriká...
Afrikai mítosz-katalógusok
A folklór helye az afrikai irodalor...
Három francia kötet az afrikai szájh...
Az utenzi műfaja és a németek k...
Egy afrikai hőseposz új köntösben

BIERNACZKY SZILÁRD

AFRIKA MAGYARORSZÁGON – MAGYAROK AFRIKÁRÓL

TUDOMÁNYTÖRTÉNETI VÁZLATOK – 2. KÖTET

MUNDUS
NOVUS

Biernaczky Szilárd
AFRIKA MAGYARORSZÁGON –
MAGYAROK AFRIKÁRÓL
második kötet

Ez a kötet az
AFRIKA MAGYARORSZÁGON – MAGYAROK AFRIKÁRÓL
Biernaczky Szilárd az EMMI minisztere által támogatott
életmű kiadási program keretében lát napvilágot

Afrikai Kutatási és Kiadási Program
African Research and Publication Program
Programme de Recherches et d'Édition sur l'Afrique
Afrikanistischen Forschungs- und Verlagsprogramms

Az *Afrikai Kutatási Program* az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 1981 és 1992 között működött mint szabad kutatási társulás. Munkájában előbb főleg a tudományegyetemek, utóbb a legkülönbözőbb szakmák képviselői (mérnökök, orvosok, közgazdászok stb.) vettek részt. A Program fennállása idején kiadványok megjelentetése mellett három sikeres nemzetközi konferenciát (1982, 1984, 1989) rendezett. A rendszerváltást követően Magyarország mozgástere beszűkült, érdeklődése a tengerentúli kultúrák iránt lényegében megszűnt. Így az AKP is elsovadt. Az afrikanisztika iránt az új évezredben ismét megnőtt az érdeklődés. Az újjáalakult AKKP az ELTE BTK Történelmi Intézetében nyert tudományos háttérrel. A Mundus Kiadó alaptervekenységének megfelelően a publikációs feladatok terén kíván segítséget nyújtani e diszciplína megeremtéséhez. A Kiadó mellett életre hívott *Afrikai Kutatási és Kiadási Program* tagsága elsősorban tudományos alkotásainak megjelentetéséhez keres partnereket.

The *African Research Program* has worked between 1981 and 1992 at the Eötvös Lorand University (Budapest) as a free research association. In its work were at first mostly the Universities, later mainly the representatives of most different professions (engineers, doctors, economists, etc.) active. During the function of the Program three successful conferences (1982, 1984, 1989) were organized besides of publication activities. After the collapse of communism Hungary's interests turned away from the overseas' cultures. So the ARP also ceased to exist. In the new millennium did the interest towards African Studies grow again. The reorganized ARPP got its scientific background at the Institute of History at the Eötvös University. The Mundus Publishing House tries according to its basic activity to provide help in the field publication for the creation of this discipline. The membership of the African Research and Publication Program established at the Publisher are looking for partners first of all for the publication of their scientific works.

Le Programme de Recherches sur l'Afrique (PRA) fonctionnait entre 1981 et 1992 à l'Université Loránd Eötvös de Budapest en tant que recherches libres associées. Dans ses travaux participaient d'abord des Universités des Sciences, ensuite des représentants de différentes professions (ingénieurs, médecins, économistes etc.). Durant ses activités, le programme, à côté de son activité de publication, a organisé trois colloques internationaux de succès (en 1982, 1984 et 1989). Après le changement de régime de 1989–1990, la marge de manœuvre de Hongrie s'est rétrécie, son intérêt à l'égard des cultures d'outre-mer s'est pratiquement effacé. Ainsi le PRA, lui aussi, dépérissait. L'intérêt pour les études africanistes s'est accru dans le nouveau millénaire aussi. Le PRA réorganisé a trouvé son arrière-plan scientifique dans le cadre de l'Institut d'histoire de la Faculté des Lettres de l'Université Loránd Eötvös de Budapest. La Maison d'Édition Mundus, conformément à sa mission principale, fait des efforts pour fournir son assistance au rétablissement de cette branche d'études. Les membres du Programme de Recherches et d'Édition sur l'Afrique, créé au sein de la Maison, cherche des partenaires pour la publication de ses œuvres scientifiques.

Das *Afrikaforschungs-Programm* wurde an der Eötvös Loránd Universität zu Budapest zwischen 1981 und 1992 im Rahmen einer freien Forschungsvereinigung betrieben. An der Arbeit beteiligten sich anfangs hauptsächlich Universitätswissenschaftler, später Vertreter der verschiedensten Berufe (Ingenieure, Ärzte, Ökonomen usw.). In der Zeit des Bestehens des Programms wurden Publikationen herausgegeben und drei erfolgreiche internationale Konferenzen (1982, 1984, 1989) abgehalten. Nach dem Systemwechsel erfuhr Ungarns Spielraum eine Einengung. Das Interesse für überseeische Kulturen kam im Wesentlichen zum Erliegen. Auch das Afrikaforschungs-Programm verkümmerte. Im neuen Millennium hat das Interesse

für Afrikanistik wieder gewachsen. Das neu gestaltete AFP seinen wissenschaftlichen Hintergrund im Institut für Geschichte an der ELTE Universität gefunden. Entsprechend seinem Grundprofil, mit editorischer Tätigkeit, bemüht sich der Mundus Verlag, dieser Disziplin zu helfen. Die Mitglieder des beim Verlag gegründeten *Afrikanistischen Forschungs- und Verlagsprogramms* suchen in erster Linie Partner für die Veröffentlichung wissenschaftlicher Werke.

Az AKKP örökös tiszteletbeli hazai és külföldi tagjai/Perpetual honorary members of the ARPP in Hungary and Abroad

BALÁZS Dénes, BIERNACZKY János, BODROGI Tibor, BORSÁNYI Károly, ECSÉDY Csaba, FODOR István (Köln), FÜSSI NAGY Géza, GAÁL Ernő, George HERZOG (HERZOG György), KALMÁR György, KATONA Imre, KÁKOSY László, KECSKÉSI Mária (München), KESZTHELYI Tibor, KRIZSÁN László, LISTOWEL Judit, OBZSUT József, VAJDA László (München), VARGA János, VÉBER Károly

Az AKKP külföldi tagjai/Members of the ARPP abroad

GŐRÖG Veronika (Paris), János RIESZ (Bayreuth), Miklós SZALAY (Zürich), VIDACS Bea (New York), ZEMPLÉNI András (Paris)

Az AKKP hazai tagjai/Members of the ARPP at home

BALÁZS Judit, BENKES Mihály, BIERNACZKY Szilárd, BORSOS Balázs, BÚR Gábor, DORNBACH Mária, Saber EL-ADLI, FÖLDESSY Edina, GERGELY Ágnes, KUN Tibor, KUBASSEK János, LERNER János, LÉVAI Béla, LUGOSI Győző, MÁTHÉ László, MORENTH Péter, SÁRKÁNY Mihály, SEBESTYÉN Éva, SPEIDL Bianka, SUHA György, SZOMBATHY Zoltán, T. HORVÁTH Attila, VOIGT Vilmos, VOJNITS András

Hagyományos Kultúrák a Modern Afrikában

Traditional Cultures in Modern Africa

Cultures Traditionnelles en Afrique Moderne

Traditionelle Kulture im modernen Afrika

Az AKKP könyvsorozata elsősorban a kutatási társulás tagjai tanulmányainak, monográfiáinak, írásgyűjteményeinek biztosít helyet, de a későbbiekben nemzetközi kiadási programot is tervez. A kötetek nyelve: magyar, angol, francia, német. / The ARPP series of books primarily guarantees space for essays, monographs and collections of writing by members of the research association; an international publishing project is being planned for the future. The languages used in the books are Hungarian, English, French and German.

Szerkesztő Bizottság/Editorial Committee: Az AKKP hazai és külföldi tagjai/The members of the ARPP at home and abroad

Szerkeszti/Edited by: BIERNACZKY Szilárd és/and BÚR Gábor

Kiadja/Published by: Mundus Novus Könyvek/Mundus Novus Books

Megjelent/Published

Biernaczky János: *Frobenius-kommentárok* (1)

Guman István: *Dogon mitológia és csillagászat* (2)

Búr Gábor: *Afrika-történeti tanulmányok* (5)

Kun Tibor: *Hazatérés a szülőföldre* (8)

Hagyományos Kultúrák a Modern Afrikában
Traditional Cultures in Modern Africa
Cultures Traditionelles en Afrique Moderne
Traditionelle Kulture im modernen Afrika

Az Afrikai Kutatási és Kiadási Program,
és az ELTE BTK Történelmi Intézet (Új és Jelenkori Egyetemes Történelmi
Tanszék) közös könyvsorozata, gondozza a Mundus Novus Könyvek

Szerkeszti/Edited by: Biernaczky Szilárd és Búr Gábor
(együttműködve az Afrikai Kutatási és Kiadási Program tagjaival)

Megjelent

- Biernaczky János: *Frobenius-kommentárok* (1)
Guman István: *Dogon mitológia és csillagászat* (2)
Füssi Nagy Géza: *Etnokulturális folyamatok Kelet-Afrikában*
poszthumusz tanulmánykötet, szerk. Biernaczky Szilárd (3)
B. Wallner Erika szerk.: *Afrikakutatás Magyarországon* – első kötet (4)
Búr Gábor: *Afrika-történelmi tanulmányok*, első kötet (5)
Biernaczky Szilárd: *Az afrikai népek szájhagyományai*. Adalékok az
Európán kívüli kultúrák szövművészetének vizsgálatához (6)
(Kun Tibor: „*Hazatérés a szülőföldre*”. Frankofón afrikai irodalmi
tanulmányok és antológia (8)
Vansina, Jan: *A szájhagyomány*. Egy történettudományi módszerről (10)
René Maran: *Batuala. Igaz néger regény* (15)
Senghor, Léopold Sédar: *Amiben hiszek* (16)
Pénzes Tímea – Kádár István: *Ghána ölelésében* (17)
Biernaczky Szilárd – B. Wallner Erika: *Magyar Afrika Tudástár –*
Egy elektronikus könyvtár születése (18)
Ferwagner Péter Ákos: *Történelem a Magreb országaiban* (19)
Biernaczky Szilárd: *Afrika Magyarországon – Magyarok Afrikáról*. Tudománytörté-
nelmi vázlatok – 1. kötet (20)
Búr Gábor: *Afrika-történelmi tanulmányok*, második kötet (24)
Boûbacar Tingidji – Christiane Seydou: *Szilamaka és Pullori (fulani eposz)* (28)
(a 3, 17. és 19. kötet e-könyvként látott napvilágot)

Előkészületben / In preparation

- Voigt Vilmos: *Today's African Folklore – as seen from Hungary*
(collected studies) (7)
Biernaczky Szilárd – Búr Gábor szerk.: *Afrikakutatás Magyarországon*.
Válogatás a hazai kutatások anyagából (1960–2020) – Második kötet
Krizsán László: *Kalocsa szerepe a magyar Afrika-kutatás történetében*
(Magyar László, Czimmernann István, Menyhárt László) (11)
Frobenius, Leo: *Az afrikai kultúra története*, ford. Biernaczky János
(a frankfurti Frobenius Intézet segítségével) (12)
Africana Hungarica, 3. évf., 1–2. szám, szerk. Sárkány Mihály (13)
Sárkány Mihály: *A kikujuk földjén*. Összegyűjtött afrikanisztikai tanulmányok (14)

BIERNACZKY SZILÁRD

AFRIKA
MAGYARORSZÁGON –
MAGYAROK AFRIKÁRÓL

második kötet

Ez a kötet az
AFRIKA MAGYARORSZÁGON – MAGYAROK AFRIKÁRÓL
Biernaczky Szilárd az EMMI minisztere által támogatott
életmű kiadási program keretében lát napvilágot

Afrikai Kutatási és Kiadási Program (AKKP)
– Mundus Novus Könyvek
Érd – 2021

Biernaczky Szilárd
**AFRIKA MAGYARORSZÁGON –
MAGYAROK AFRIKÁRÓL**
második kötet

A címlapot tervezte
Susán Pál

A címlapon
Florence és Samuel Baker Afrikában – korabeli metszet

**MUNDUS
NOVUS**

Felelős kiadó: Biernaczky Szilárd
a Mundus Novus Könyvek ügyvezetője
Telefon: +36-30/4749-277
E-mail: info@munduspress.hu
honlap: www.munduspress.hu

Felelős szerkesztő: Biernaczky Szilárd
Szövegszerkesztés és formatervezés: B. Wallner Erika

Nyomta és kötötte: Kapitális Nyomdaipari Kft. – Debrecen
Felelős vezető: ifj. Kapusi József ügyvezető igazgató

HU ISBN 978-963-478-107-3

elektronikus verzió terjesztése:
eKönyv Magyarország Kft. www.ekonyv.hu
HU ISBN 978-963-478-112-7
HU ISSN 0237-8213

ELÖLJÁRÓ SZAVAK

Biernaczky Szilárd: *Afrika Magyarországon – Magyarok Afrikáról*,
tudománytörténeti vázlatok, 2. kötet – című tanulmánygyűjteményéhez

Tisztelt Olvasó!

Biernaczky Szilárd a magyar irodalmi, művészeti, néprajzi élet egyik legmeghatározóbb alakja. Munkásságának fő területei a magyar, az olasz és főleg az afrikai irodalom és népköltészet, valamint részben az afrikai zene és szóbeli történelem. A magyar irodalom területén elsősorban a folklór és irodalom közötti érintkezések kutatása terén ért el jelentős eredményeket, különösen Petőfi Sándor verseinek folklorizálódásával kapcsolatos elemzései keltettek nagyobb figyelmet. De hasonlóan érdemleges eredményeket ért el a magyar irodalom más jeles képviselői folklór forrásainak feltárásában (lásd Kós Károly, Kodolányi János, József Attila műveivel kapcsolatos dolgozatait). Legutóbb megjelent tanulmánya („*Kodolányi János regényei és a bartóki modell*”) kulcs értékű munka, amelyben újra strukturálja az irodalomtudományban gyakran használt fogalomhoz kapcsolódó elemzési eszköz módszertanát, új lehetőségeket nyitva a további kutatások számára.

Biernaczky tudományos tevékenysége ugyanakkor elsősorban az afrikai irodalomra és folklórra irányul. „Oralitás az afrikai irodalomban” című dolgozata – amely 1986-ban az *Acta Ethnographicán* kívül magyarul a *Helikon* folyóiratban is megjelent – nemzetközi szinten is nagy figyelmet keltett. Más afrikai írók műveivel foglalkozó tanulmányai, amelyeket több értékes fordítás kísér, ugyancsak nemzetközi értelemben is újdonságokkal szolgálnak (lásd különösképpen a kameruni bulu Eno Belinga, a nigériai igbo Chinua Achebe és a Nobel-díjas nigériai joruba Wole Soyinka kapcsán készült dolgozatokat). Külön figyelmet érdemel az a két afrikai hőseposz fordítás (Boubacar Tinguidji – Christiane Seydou: *Szilamaka és Pullori. Fulani hőseposz*, valamint Daniel Osomo – S.-M. Eno Belinga: *Moneblum a kék ember. Kameruni bulu hőseposz*), amely más hazai előzményekkel szemben először készült autentikus forrásokból szöveghű igényekkel.

Biernaczký afrikai kutatásainak másik kiemelkedő területe a hazai művelődéstörténet egy elhanyagolt vidéke, a magyar–afrikai kapcsolatok tudománytörténeti feltárása.

A magyar-afrikai kapcsolatok története, amint az kötetéből kiderül, egészen 1483-ig nyúlik vissza, amikor Lászlói (Lázai) János (1448–1523) szentföldi zarándokútja során eljutott Egyiptomba, ahol olyan törökök által még gyermekkorukban elrabolt magyarokkal találkozott, akik kényszerűen előbb janicsárokká, utóbb mamelukokká váltak, de titokban megtartották keresztény hitüket. A kötetben továbbá olyan, részben elfelejtett magyar utazók felfedezéseivel ismerkedhetünk meg, mint Magyar László, aki 1848 májusában érkezett Afrikába, írásaiban újszerű összefüggéseket feltárva beszámolt az afrikai rabszolga-kereskedelemről, valamint az ő nevéhez kötődik a Kongó és a Zambézi kapcsolatának, másképpen fogalmazva a Kongó- és a Kalahári-medence vízválasztójának felismerése. De nem feledkezhetünk el az erdélyi származású Sass (Szász) Flóráról / Florance Bakerről sem, aki férje oldalán fedezte fel a Nílus második forrását, az Albert tavat. E nagyszerű asszony bátorságának és határozottságának köszönhetően többször megmentette férje életét, a bennszülöttek csodálták és a *Myadue*, azaz *Hajnalcsillag* néven emlékeztek rá még évtizedekkel később is. A tanulmánygyűjtemény egyik indító dolgozatában („A magyar–afrikai kapcsolatok elfeledett 'nagy pillanatai'”) tulajdonképpen a magyar–afrikai kapcsolatok teljes történetének vázlatát megkapjuk. Ennek alapján reménykedhetünk abban, hogy később a magyar művelődéstörténetnek ez a jórészt még ma is homályba vesző területe utóbb monografikus formában rajzolódik a szemünk elé.

Úgy gondolom, hogy jelen kötet, amely már második a sorban, és amely a korábbihoz hasonlóan a magyar művelődéstörténet eme sajátos világának szemünk előtt elveszett számos más témáját is feldolgozza, segítségére lehet minden érdeklődőnek abban, hogy közelebbről megismerje a magyar–afrikai kapcsolatok feledésbe merült eseményeit és a magyar felfedezők rendkívüli eseményekben gazdag élettörténetét és munkásságát.

Budapest, 2021. november 29.

Prof. Dr. Kásler Miklós
az EMMI minisztere

HAZAI BEVEZETÉS AFRIKA HAGYOMÁNYOS KULTÚRÁJÁBA

Sajátos a magyar „afrikanisztika” története és célkitűzéseinek alakulása. Noha még a Habsburg-monarchia keretében sem voltak gyarmataink, és a távoli kultúrákat nálunk inkább az orientalisztika keretében vizsgálták – azért szín pompás mozaikot állíthatunk össze a magyar afrikanisztika adataiból. Ezeket azonban nehéz egyeztetni vagy elmélettel kiegészíteni.

Az utóbbi fél évszázadban mégis sokoldalúvá vált az afrikai hagyományos kultúrák (legalábbis ezen belül változatos rész-területek) bemutatása. Ám e megállapításhoz rögtön hozzá kell fűzni – mindez nem vált intézménnyé. Sőt, az egyes kezdemények gyakran megakadtak, töredékesek maradtak.

Köztük Biernaczky Szilárd egyszemélyes programja a leginkább ambiciózus. Ő muzikológusnak készült, volt italianista is. Utóbb megszerzett egyetemi néprajzi–folklorisztikai ismeretei hozzá segítettek és segítik dolgozatainak megfogalmazásához. Az 1970-es évek végén az afrikai népzene változatos formáit mutatta be a magyar rádióban, és egy ideig az Eötvös Loránd Tudományegyetemen a Folklore Tanszék keretében sokat ígérő „afrikai” tevékenységet folytatott. Ám ennek nem volt valódi anyagi támogatása. A kutatók együttműködése és a lelkes résztvevők is váltakoztak. Mindmáig megmaradt azonban Biernaczky legyőzhetetlen optimizmusa, szerzői és kiadványszerkesztői indulata. Nemrégiben megjelent két régóta kéziratban lévő terjedelmes könyve: *Az afrikai népek szájhagyományai. Adalékok az Európán kívüli kultúrák szóművészetének vizsgálatához* és *az Afrika Magyarországon – Magyarok Afrikáról*, első kötet. Most két újabb kötetben gyűjtötte össze ugyancsak ide vonatkozó tanulmányait – 1978-tól napjainkig.

Az egymással egybefolyó kötetek címei (*Úttörések a hazai Afrika-kutatásban* és *Afrika Magyarországon – magyarok Afrikáról*, második kötet) pontosan jelzik ezt a hősiességet. Biernaczky számos alkalommal panaszkol, hogy Magyarországon az Afrikára vonatkozó adatok, forrásmunkák, szakkiadványok szinte alig találhatók meg, és egyetlen, bármilyen szorgalmas kutató sem tud ezen a nehézségen felülkerekedni. – Ez magyarázza a dolgozataiba beleszótt tájékoztató megjegyzéseket, személyes kitérőket és gigantikus méretű bibliográfiákat. A mostani két kötet is igen jó példa erre.

Az első kötet mintegy 50 (!) általános tárgyú tanulmányt hoz, mintegy 600 lapnyi terjedelemben. Részletes tájékoztatást kapunk az afrikanisztikai kutatások történetéről, az ebben résztvevőkről, kiadványokról. A közölt tanulmányok sorrendje megfelel Biernaczky érdeklődésének.

Általában tényfeltáró közlést is ad, széles párhuzamkörrel. (Lásd például a Belfagor-történetet, amelynek afrikai adatai nem voltak közismertek.) Még Nagy Sándor afrikai tevékenységére is kiterjed a figyelme. A közelmúlt évtizedek néhány új fogalmát is használja. A kommunikációelméletet a szóbeli műfajok csoportosításához alkalmazza. Több, egymáshoz képest is eltérő megoldása azt is jelzi, milyen sokféle is a hagyományos afrikai szóbeliség.

A folklorizmus budapesti definiálásából kiindulva említi a „neoetnologizmus” fogalmát. Ezt azonban nem mutatja be tüzetesen. (Szerintem az eredeti fogalom ilyen kiterjesztése talán nem is szerencsés.)

A mese kommunikációs jelenségét a francia szemiotika (pontosabban A. J. Greinas) nyomán tárgyalja. Több alkalommal is sürgeti a tudományközi összefogás szükségességét. Aktuális háttér alapján írta le néhány „etnikum” (mint a tutszi és szongáj) szóbeli kultúráját. Az „irodalom” előzményeit is több ízben vizsgálta. Az olyan bonyolult filológiai szövegek, mint a Szunyata eposz variánsai részletes bemutatást kaptak. Néhány „műfaj” többször is bemutatásra kerül. Ilyen a főnöki/fejedelmi dicsérő ének, általában véve a „szóbeli történelem”. Nálunk először ő különböztette meg az epikus énekek különböző kategóriáit. Általában műfaji tanulmányai azzal a konklúzióval végződnek, hogy Afrikában is megvannak e műfajok – noha eltérően az európai közfelfogástól.

Rendkívül fontosnak tartom, hogy a legkiválóbb kutatókat közvetlenül idézi. Jan Vansina, Christiane Seydou és mások műveit magyarul is közölte. Az ezekből meríthető tények átfogalmazhatják a hagyományos irodalomról kialakítható elgondolásunkat. Magyar folkloristáink sokat tanulhatnak belőlük. Fontos további neves kutatók is (mint például Ruth Finnegan, Jan Vansina vagy Jack Goody) általa több figyelmet kaphatnak. Ugyanakkor örövendetes meglepetésként Biernaczky használja a történeti tipológia orosz / szovjet képviselőinek (Meletyinszkijnek és főleg Kotljarnak) a kategóriáit. Néha keveslem a bemutatott műfajok értelmezését (pl. szólások, erotikus történetek). Viszont külön dicsérendő, hogy sok szövegpéldája legfeljebb egyszeres átfordításban kerül elénk – szinte kötetnyi terjedelemben. Radnóti Miklós, sőt, József Attila pontos helyre talált. Jó lett volna végre feltárni Fónagy Iván „afrikai” kötődéseit.

Noha eddig is igen személyesek voltak a tanulmányok, az ugyancsak 50 írást 600 lapon tartalmazó második kötet személyekről szól. Afrika és Magyarország (tágabban: a magyarok) sajátos kapcsolatai a vallási zarándok papoktól a világhíró orvosokig terjednek. Biernaczky szenvedélyes kutató, „védi” kedvenceit. Magyar László, Sass Flóra, Torday Emil közéjük tartoznak. Mindegyikük esetében még legutóbb is előkerültek fontos új adatok. Például Róheim Géza szomáliai tartózkodásának feltárását illetően csak csodálni tudjuk Biernaczky kitartását és szerencsésjét. Frobenius esetében már Biernaczky édesapja Frobenius-rajongó volt. A mostani közlésben ez kibővült Almásy László bevonásával. Persze, életét és a szaharai sziklarajzokat tekintve volna még további kutatni és értékelni való.

A szépirodalom ritkábban fordul elő. Ez érthető, hiszen akár külön kötetben lehetne közölni a magyar recenziók sorsát. Napjaink politikai viharai egészen új dimenziókat hoztak elő. Biernaczky a mezőgazdászoktól a békefenntartókig sokmindenkit tudott összehozni. Ezt tanúsítják konferenciák, kiadványok.

Biernaczky váratlan adatokat talált Döbrentei Gábor fordításában: a Herdert megjárt madagaszkári népdalok kapcsán. Sőt, mi több, ennek előzményét Kisfaludy Sándornál fedezte fel!

A bemutatott magyar „afrikanisták” száma szinte a végtelenig növelhető.

A 19. század második felében a magyar hírlapirodalom szinte állandóan közöl afrikai híreket. Voltaképpen ezekből fordult Afrika felé egy időre például Jankó János, sőt, Solymossy Sándor figyelme is. Ennek kapcsán (megfordulva) foglalkozik Torday Emil Petőfi verseinek lefordításával a 100 éves évforduló londoni megünneplésekor. De például a hosszú éveken át libériai egészségügyi miniszter Fuszek Rudolf külön kötetet érdemelne. Még élnek olyanok, akik ismerték az újságíró Rudnyánszky Istvánt és gazdag afrikai tárgy-gyűjteményét (főleg maszkok). Etnológusaink (Ecsedy Csaba, Sárkány Mihály, Füssi Nagy Géza, Sebestyén Éva, Vidats Bea, Lugosi Győző és mások) műveit Biernaczky ezúttal nem tárgyalja részletesen. Két külföldi kutató, Kecskési Mária és Karádi Görög Veronika munkásságát viszont külön kiemeli. Minthogy Görög Veronika dolgozatai a párizsi CNRS keretében láttak napvilágot, e módszert nálunk is megismerték és a magyarországi cigány folklór adataival is összevetették. Zempléni András több hazai kutatásban is együttműködött.

Ha összegezni akarjuk e két terjedelmes kötetet, bennük a mai magyar afrikanisztika sokoldalú és gazdag képét kapjuk. Az ismétlődések ellenére is érdekfeszítő olvasmány a folklorisztika és etnológia terén. Tudományos színvonala és szókincse vitathatatlan. Hivatkozásai révén nemzetközi távla-

tot képvisel. És minél inkább elismerjük e sok évtizedes munkát, annál inkább kárhozzátjuk, hogy ez a munka hivatalos támogatást és elismerést voltaképpen nem is kapott évtizedeken át.

Az afrikai gyarmatok felszabadulásának évtizedeiben a magyar társadalomtudomány is egyszerre érdeklődni kezdett a hagyományos afrikai kultúrák iránt. Kézikönyvekben (legkivált a *Világirodalmi Lexikon* záró kötetében), mitológiai összegezésekben tapasztaljuk ezt. Sajnos, hasonló kézikönyvek napjainkban egyre ritkábbak.

Ennek a „dekolonizáló” korszaknak egyszemélyes, egyetlen író-alkotó és szervező személyéhez kötött műhelye Biernaczký két (és már megjelent másik két) kötetéből részletesen megismerhető. Talán hozzá tehetem, hogy a magam „afrikanisztikai–folklorisztikai dolgozatai is ide sorolhatók, mégpedig szoros kapcsolatban Biernaczký munkásságával.

Szerencsére e hatalmas közlés egy helyre hozta Biernaczký legfontosabb dolgozatait. Együtt még érdekesebbek, mint külön-külön. Például jó ötlet volt külön is bemutatni Erdély afrikai érdeklődését. Ide kapcsolható Teleki Sámuel Afrika-járása is. A magyar nemzettudatba mélyen beivódott Benyovszky Móric tevékenységének bemutatása szerencsére újabban tényszerűvé vált.

Persze messze nem tarthatjuk „teljesnek” a második kötetet, de hiszen a az Egyiptomot 1483-ban megjáró Lászlai János kanonoktól napjainkig elvezető gazdag vonulatot nem is lehet sem egy, sem két kötetben feltárni. Például ezúttal korábbi sikeres szépirodalmi alkotások (így Karen Blixen műveinek) bemutatását hiányoljuk, de a számos afrikai Nobel-díjas író neve legalább említésre kerül.

Maga a szerző találóan „úttörésnek” nevezi munkásságát. A nagyszabású két kötet persze mindenképp kiadást, majd azt követően főként elolvasást érdemelne.

Voigt Vilmos

professzor emeritus

az ELTE BTK Néprajzi Intézet volt igazgatója

A SZERZŐ ELŐZETES MEGJEGYZÉSEI

Visszatekintve úgy látom, afrikanisztikai kutatási tevékenységem valójában 1976–1977-ben kezdődött egy máig érdeemesnek tekinthető elemzési kísérlettel (Van-e afrikai népmese?, 1976, *Ethnographia*, LXXXVII, No. 4, 573–587. old.), amelynek megjelenése idején már erőteljesen mozgásban volt – a második közvetítésre 40 részessé bővült – rádiós zenei sorozatom előkészítése (lásd a népszerűsítő tájékoztatást: *Fekete Afrika zenéjéből*, rádió-sorozat programfüzete, 1988, Budapest, Magyar Rádió, 19 old.).

Valóban, tehát lassan fél évszázada fordultam a költői próbálkozások, majd a zeneszerzés, utóbb az italianisztika után Afrika felé. Így Voigt Vilmos professzor előszavában vagy az egyik legutóbbi hozzám írott miniszteri méltató levélben így éppen töretlen afrikanisztikai törekvéseim dicsérete fogalmazódott meg.

Vagyis ténylegesen eljött az ideje annak, hogy a már megjelent és eme két további kötetben szétszórt írásaimat egybegyűjtsem, persze nem feltétlenül csak saját érdemeim kidomborítása érdekében, mint inkább abból a célból, hogy ráirányítsam egy több ezer országútnyi szélességű diszciplína művelésének fontosságára a hazai oktatási, tudományos és kulturális közfigyelmet.

Ami a kötet(ek)ben szereplő régebbi és újabb munkáimat illeti, nem kívánok előre bocsátani semmit sem. Néhány leírni tervezett, csak fejben meglévő gondolat, megjegyzés okafogyottá vált Voigt Vilmos emeritus professzor, a világfolklorisztika vezető tudósa, tanárom, mesterem, munka- és szerkesztőtársam (s mondhatni, az 1944-es légópince óta családi barátom) bevezetőjét elolvassván, mivel ő minden fontosat számba vett, megjegyzett vagy éppen kifogásolt. Talán annyit, néhány általa hiányolt téma, kutatási vagy kutatói bemutatás az előző, már megjelent köteteimben kapott helyet, amelyet ő ezúttal nem vett figyelembe.

A Voigt Vilmos és Prof. Dr. Kásler Miklós miniszter úr bevezetőiben megfogalmazott megállapítások egyenesen megtisztelőek.

Voigt professzor viszont utal arra, hogy szó szerint idézzem: „...minél inkább elismerjük e sok évtizedes munkát, annál inkább kárhozzatjuk, hogy ez a munka hivatalos támogatást és elismerést voltaképpen nem is

kapott évtizedeken át.” Nos, az elmúlt évben ez a lényegében bölcsészettudományi munkásság mégis elnyerte Kásler Miklós miniszter úr figyelmét, és módomban állt összegező formában megkezdeni életművem közétételét.

E megkülönböztetett figyelemnek köszönhetően megjelenhetett végre egy gyakorlatilag 2006 óta kéziratban álló kötetem (*Az afrikai népek szájhagyományai*. Adalékok az Európán kívüli kultúrák szóművészetének vizsgálatához, 2020, 659 old.) Ez az írásgyűjtemény legfontosabbnak tartott folklorisztikai elemzéseimet foglalja magába (amelyek egyébként Voigt professzor egy korábbi megjegyzése szerint a hazai professzionális afrikanisztikai folklorisztika kezdetét jelentik). Míg tematikai szempontból újdonságnak tekinthető dolgozataim egy újabb gyűjteménye kiadásra készen áll (*Úttörések a hazai Afrika-kutatásban*, első kötet).

Ugyanakkor másik megjelent (*Afrika Magyarországon – Magyarok Afrikáról*, Tudománytörténeti vázlatok – első kötet, 2020, 529 old.) és jelen, immár kiadásra előkészített negyedik könyvembe viszont azokat a dolgozatokat illesztettem be, amelyeknek a magyar afrikai érdeklődés, tájékozódás, kapcsolatok és kutatások felderítése, tudománytörténetének megteremtése a célja (összefüggésben a 2012 és 2018 között funkcionált Magyar Afrika Tudástár elektronikus könyvtár munkálataival, amely egy kb. 900 könyvből és 2400 tanulmányból, dokumentumból álló gyűjteményt eredményezett).

A miniszteri támogatás holdudvarában még néhány további publikáció is napvilágot látott, mint:

Boubacar Tinguidji – Christiane Seydou: *Szilamaka és Pullori*. Fulani hőseposz, szerk., előszó, utószó, szerzői bibl. Biernaczký Szilárd, 2020, Érd, Mundus Novus Könyvek, 232 old.

Biernaczký Szilárd szerk.: *Philologia Africana Hungarica* 2020, 1–4. szám, 623 old.

Búr Gábor: *Afrika-történeti tanulmányok – második kötet*, szerk., előszó: Biernaczký Szilárd, 2020, 636 old.

Vansina Jan: *A szájhagyomány. Tanulmány egy történelmi módszerről*, szerk., bev., interjú, utószó, szerzői bibl.: Biernaczký Szilárd, 2020, 378 old.

E kötetekhez járulnak még a szerkesztésben megjelent folyóirat különszámok, lásd:

2015 Afrika irodalma – Afrika-különszám, *Forrás: Szépirodalom, szociográfia, művészet* (Kecskemét), 47. évf., 2. szám, február, 1–144. old.

- 2020 Afrikai üzenetek – Afrika-különszám, *Napút*, 22. évf., 5. szám, június–július, 1–156 old.
- 2020 Irodalmak Afrikában – Afrika-különszám, *Helikon. Irodalom- és kultúratudományi Szemle*, 66. évf., 4. szám, kb. 1–184. old.

És ideírom, pályázati jelentésemben is felsoroltam, a következő kiadványok megvalósításának tervét melengetem (természetesen saját két kiadásra előkészített kéziratomat is beleértve), amelyek befejezés előtt állnak (megjelentetésükhöz több kötet esetében csak a szerkesztés és a nyomdai előkészítés szükséges még):

- Biernaczky Szilárd: *Afrika Magyarországon – Magyarok Afrikáról*, Tudománytörténeti vázlatok – második kötet, 620 old. (elkészült)
- Biernaczky Szilárd: *Úttörések a hazai Afrika-kutatásban* – első kötet, 588 old. (elkészült)
- Voigt Vilmos: *Today's African Folklore – as seen from Hungary* (collected studies), kb. 240 old.
- Biernaczky Szilárd és Búr Gábor szerk.: *Afrikakutatás Magyarországon* – második kötet, kb. 600 old.
- †Krizsán László: *Kalocsa a magyar Afrika-kutatásban* (Magyar László, Czimmermann István és Menyhárh László), tanulmányok és összegyűjtött írások, kb. 550 old.
- Frobenius Leo: *Az afrikai kultúra története*, ford. Biernaczky János, (a frankfurti Frobenius Intézet segítségével) (m. s.), kb. 400 old.
- Gábris Gyula: *Afrika természeti földrajza* (összegyűjtött tanulmányok), kb. 380 old.
- Szilasi Ildikó: *Torday Emil nyomában Kongóban* (összegyűjtött tanulmányok), kb. 320 old.
- Balázs Judit: *Mindenki egyformán különböző*. Három évig vendégtanárként Kairóban, 280 old.
- †Biernaczky János: *Frobenius és Afrika* (összegyűjtött tanulmányok és szakfordítások), kb. 700 old.
- Park Mungo: *Park utazásai Afrika belső tartományaiban* (az 1816-os magyar nyelvű fordítás alapján), gondozza és utószó: Biernaczky Szilárd, kb. 360 old.
- Magyar László: „Egy rövid kivonatja Dél-Afrikában tett utazásomnak”. *Útinaplók, írások, levelek* (kanonizált szövegek), szerk., előszó: Biernaczky Szilárd, kb. 280 old.
- Eno Belinga, Samuel Martin: *Moneblum a kék ember*. Kameruni bulu hőseposz, szerk., ford. Biernaczky János és Szilárd, elő- és utószó, szerzői bibl.: Biernaczky Szilárd, 320 old. (a Francia Intézet támogatásával)

- Innes Gordon: *Szungyata az oroszlánkirály*. Guineai manding hőseposz, szerk., fordít, elő- és utószó, bibl.: Biernaczky Szilárd, kb. 380 old.
- Biernaczky Szilárd szerk.: *Magyar László emlékezete – születése bicentenáriumán. Válogatás a magyar szakirodalomból (1854–2020)*, 1–2. kötet, kb. 900 old.
- Torday Emil: *Kongó népeinek életéből* (válogatott tanulmányok), szerk. és utószó: Biernaczky Szilárd, kb. 450 old.
- Biernaczky Szilárd *Közép-Nyugat–Afrika feltárása. Tanulmányok Magyar László szellemi hagyatékáról* (monográfia), kb. 340 old.
- Világi Dávid: *A zulu törzsek története*. Shaka uralomra kerülésétől az angolokkal vívott háború koráig (tanulmányok és szakfordítások), kb. 460 old.
- Jankó János: *Összegyűjtött afrikai tanulmányok*, kb. 700 old.
- Ecsedy Csaba: *Gyűjtőúton Dél-Szudánban*. Összegyűjtött tanulmányok, kb. 400 old.
- Hunfalvy János: *Afrikai utazások a 19. században*. Tájékoztató tanulmányok, kb. 480 old.
- Sárkány Mihály: *Kikuju tanulmányok*, kb. 350 old.
- Biernaczky Szilárd: *Oral Cultures in Old and New Africa* (collected writings), kb. 600 old.
- Biernaczky Szilárd: „A közmondás pálmaolaj, amivel a szavakat esszük”. Pillanatképek az afrikai szóművészet és irodalom kincsesházából. Fordítások kommentárokkal, kb. 700 old.
- Biernaczky Szilárd: *Folklór az irodalomban –irodalom a folklórban* (magyar, olasz és afrikai tanulmányok, kb. 480 old.
- Ethnologia, 2019–2021 / 4–6. évf., 1–12. szám
Philologia Africana Hungarica, 2021 / 1–4. szám

(Már elkészült) e-book kiadványok, amelyek nyomtatott kiadásra várnak:

- †Füssi Nagy Géza: *Etnokulturális folyamatok Kelet-Afrikában*, posztumusz tanulmánygyűjtemény, szerk., előszó: Biernaczky Szilárd, 2017, 464 old.
- Pénzes Tímea – Kádár István: *Ghána ölelésében*. Fényképes útinapló, szerk., előszó: Biernaczky Szilárd, 2017, 224 old.
- Ferwagner Péter Ákos: *Történelem a Magreb országaiban*, szerk., előszó: Biernaczky Szilárd, 2017, 447 old.

Biernaczky Szilárd

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Megismételve a magyar–afrikai kapcsolatokat feldolgozó előző kötetből szeretném hálás köszönetemet kifejezni néhány olyan hozzám igen közelálló személynek, akiknek az emberi, szakmai, mi több, pénzügyi segítségük nélkül a magyar afrikanisztika történetének feltárására irányuló munkálatok (lásd Magyar Afrika Tudástár elektronikus könyvtár), illetve a mellette kisarjadt és itt kötetbe foglalt dolgozatok nem valósulhattak volna meg.

Szeretném mindenekelőtt feleségem és munkatársam, B. Wallner Erika nevét ideírni, aki nemcsak hibátlan és szeretettel teljes gondoskodásával teszi lehetővé számomra az akadálytalan tevékenység folytatását, de mint mindennemű kiadói törekvésünk legfőbb és igen sokoldalú részese, elektronikus formázási és kontrollszerkesztői szerepvállalásával teszi gördülékennyé a közzététel(ek)hez vezető utat.

Ugyancsak jelentős emberi, szakmai és pénzügyi háttérrel jelent Balogh Sándor, a Magyar Afrika Társaság elnöke folyamatos figyelme, aki szinte kezdetektől (magam a társaságnak 2008-tól, vagyis az alapítást követő évtől vagyok a tagja) segíti értékesnek és fontosnak tekintett munkálkodásunkat. (Végtelen kár, hogy újabban szerencsétlen események elsodorták az éppen szárba szökkenő kezdeményeket.)

Hiányozhatatlan és nélkülözhetetlen segítséget nyújt számomra az MTA Könyvtára, amelynek igazgatója, Monok István minden esetben partnernek bizonyul. Napi munkánkat mind a Könyvtár Tájékoztató Szolgálat, mind a Folyóíratár, mind a Keleti Gyűjtemény, sőt, a Kézíratár munkatársai is folyamatosan segítik. Név szerint Tömör Pált és Szegedi Nórát (Tájékoztató Szolgálat) kell megemlítenem, akik hazai és külföldi könyvtárközi igényeink, az OSZK-tól vagy más könyvtárártól kért fénymásolatok, szkennelések dolgát bonyolítják. Tömör Pál egyedülálló segítséget nyújt azzal, hogy a csak a könyvtárban elérhető elektronikus forrásokat mozgásba hozva, mondhatni, százszámra készíti elő és küldi meg a számunkra az igényelt anyagokat.

Nem mehetünk el amellett sem, hogy legutóbb, amikor arra jutottam, hogy megalapítom a magyar etnológia első folyóiratát, legkitűnőbb régi kollégáim, barátaim, Voigt Vilmos és Hoppál Mihály azon-

nal mellém álltak segítettő nyomban közössé vált törekvésünket. Hiszen a már megjelent évfolyam (lásd: *Ethnologia* 2016/1–4. kötet, 650 old.) és az újabban megjelent következő kötet (2017/2018//18. szám.) megteremtésében nem kellett nélkülözöm sem konkrét írásmunkájukat, sem sokirányú és széles látókörű tanácsaikat.

Nem feledkezhetem meg ugyanakkor A. Gergely Andrásról sem, aki az utolsó 5-6 évben fényvillanásként bukkant elő (számomra legalábbis, aki korábban nem tartottam vele kapcsolatot) a hazai kulturális antropológia rengetegéből, és lett mindennemű tevékenységünk figyelműje, őre, tanácsadója, segítője, szerzője. Vele együtt kell említenem még Búr Gábor és Tarrósy István kollégák nevét. Az előbbi éppen a nyolcvanas évek vége óta (a harmadik hazai nemzetközi afrikai konferencia évétől, 1989-től) áll mellettünk, szolgálva barátságával és magas szakmai felkészültségével az általunk is elkötelezetten művelt afrikanisztikai kutatásokat, feltárásokat, itthon és a világban való széttekintéseket. Tarrósy István viszont a kiadója és szerkesztője annak az egyetlen hazai, afrikai tematikájú folyóiratnak (*Afrika Tanulmányok*), amelyik sok más értékes munka mellett e kötetbe foglalt dolgozatok egy részének is első közlésül helyet adott.

Utoljára említem, de az első hely illeti meg viszont köszönetnyilvánításaim sorában Kásler Miklós miniszter urat, aki 2020-ban nyújtott nagyjelentőségű támogatásával módot adott arra, hogy életművem kiadása meginduljon, és ezúttal immár a negyedik kötete is napvilágot lásson. Külön megtiszteltetés számomra, hogy a jelen kötethez a beköszöntő szavak az ő tollából származnak.

B. Sz.

TARTALOM

Előljáró szavak Biernaczky Szilárd: <i>Afrika Magyarországon – Magyarok Afrikáról</i> , tudománytörténeti vázlatok, 2. kötet – című tanulmánygyűjteményhez (Kásler Miklós)	7
Hazai bevezetés Afrika hagyományos kultúrájába (Voigt Vilmos)	9
A szerző előzetes megjegyzései	13
Köszönetnyilvánítás	17
Tartalom	19

Tanulmányok

A magyar-afrikai kapcsolatok elfeledett vagy elhanyagolt 'nagy pillanatai' (2020)	23
Afrikai „vad népek” költészete. Egy filológiai felfedezés és oknyomozás története (2019)	65
Afrika az erdélyi művelődés történetében (2019)	85
Példázatos életek a magyar múltból. Sass (Szász) Flóra / Florance Baker – rabszolgalányból felfedező és abolicionista (2020)	109
Jankó János és Afrika (2016)	138
Róheim Géza és Afrika (2016)	147
Róheim Géza (1891–1953) Összesített bibliográfia (2016)	181
Afrika gazdasága a kulturális antropológia szemszögéből (2016)	215
Szegény Afrika (m. s., 2016)	226
Terepmunka avagy a kongói népiart (m. s., 2017)	229
Kulturális értékeink megbecsüléséről (2018)	233
Afrika hagyományvilága újra a hazai néprajzi kutatások fénykörében (2016)	237
Afrikai és afrikai témájú prózairodalom Magyarországon (1989–2019) (2020)	244
Kétszáz éve született Magyar László (1818–1864) (2018)	286
Bibliográfia	302
Angola / Könyvészet (2014)	360

Könyvekről

A líbiai sivatag sziklaművészete (2016)	373
Archaikus hősepika Kelet-Afrikában (2016)	377
Afrikai mítosz-katalógusok (2016)	382
A folklór helye az afrikai irodalomtörténetekben (2016)	386
Három francia kötet az afrikai szájhagyományokról (2016)	390
Az utenzi műfaja és a németek kelet-afrikai gyarmatosítása (2016)	395
Egy afrikai hőseposz új köntösben (2016)	398
Nagy Sándor Afrikában (2016)	403
Torday Emil a Néprajzi Múzeumban (2016)	407
Nyolc + egy könyv Afrikáról (2017)	411
Magyar orvosok Fekete-Afrikában (2017/2018, 2019)	415
Szunyagata – egy új prózai változat (2017/2018, 2019)	421
Terepmunka az etno-tudományok területén (2017/2018, 2019)	427
Állatok – közmondások középpontjában (2017/2018, 2019)	433
A folklórisztika alapfogalmai (2017/2018, 2019)	436
Száhel vízi istene (2017/2018, 2019)	445
A matengok dél-nyugat Tanzániában (2017/2018, 2019)	450
Egy nagy magyar vadász története (2017/2018, 2019)	456
Rabszolgaság Brazíliában és Angolában (2019)	460
Afrika megismerésének útján – 15 könyvről (2019)	464
Timbuktu és a Szongáj birodalom (2019)	484
A dél-afrikai szának kiirtása (2020)	492
Emberevés vagy rabszolgavadászat (2019)	507
A bantu nyelvek (2020)	521

Könyvek, különszámok elé

Záró megjegyzések Voigt Vilmos új kötetéhez (1999/2000)	525
A szerkesztő előszava (Biernaczky János könyvéhez) (2002)	529
Afrika Magyarországon. Beköszönő szavak egy különszámhoz, Afrika irodalma, Forrás (2015)	549
A Kiadó jegyzete (Ferwagner Péter Ákos könyvéhez) (2017)	553
Sokat fogni és minél többet markolni (Pénzes Tímea és Kádár István könyvéhez) (2017)	557
A szóbeli történelem kutatása (Bevezetés Jan Vansina könyvének magyar nyelvű kiadásához) (2020)	569
A Kiadó előszava (Christiane Seydou könyvéhez)	578

Afrika ma – Magyarországon. A Napút Afrikai üzenetek tematikájú Afrika-különszáma elé (2020)	582
Búr Gábor új tanulmánykötete elé (2020)	585
Az afrikai irodalom és kutatása Magyarországon. Az utolsó évtizedek eredményeinek áttekintése (a <i>Philologia Africana</i> <i>Hungarica</i> első kötete elé (2020)	590
Villanások az ezerarcú afrikai irodalomból. Elöljáró szavak (a <i>Helikon</i> folyóirat harmadik Afrika-különszáma elé) (2020) ...	596
 <i>Nekrológok, megemlékezések</i>	
Meghalt Tóth Éva (1939–2017)	601
Maja elment (Kecskési Mária 1935–2019)	605

**A MAGYAR–AFRIKAI KAPCSOLATOK
ELFELEDETT VAGY ELHANYAGOLT
'NAGY PILLANATAI'
(1483–2020)**

A hazai tudományosság, mi több, a közérdeklődés immár évszázadok óta a magyarság ázsiai eredetének bővületében él, és ez nem csekély mértékben beárnyékolja a más világrészek (Dél-Amerika, Afrika) népei iránt megnyilvánuló, szinte folyamatos érdeklődés látjeleit. Egy korábbi dolgozatunkban azt fejtegettük ennek jegyében, miként zajlik 150 év óta egy sajátos művelődéspolitikai vívódás hazánkban az afrikai diszciplína megteremtése tekintetében (2014).

Írásunkban azokat az afrikai-magyar kapcsolatokra vonatkozó, sok esetben lappangó ismereteket szeretnénk feltárni, amelyeket érdemes volna a nemzeti emlékezet fókuszába emelni, és eközben adott alkalmakkor fényt vetni annak a (sajátosan magyar?) toleranciának a megnyilvánulásaira, amelyet művelődéstörténészeink már a Heribaldus barát és a kalandozó magyarok összetalálkozásának kapcsán (926 májusa) is felmutattak, bár az is tény, hogy barbár őseink viszont (sajnos) a kolostorban egy később szentté avatott idős apácát (Wiborada), ha igaz, hirtelen támadt dühükben meggyilkoltak.

Egyetemi óráimon, amelyeket negyed-ötöd éves magyar–történelem–földrajz (néha nyelv-)szakos hallgatóknak tartok az írás nélküli népek történelméről (immár ötödik alkalommal, Jan Vansina, a szakterület világhírű tudósa immár magyarul is elérhető szakkönyve/tankönyve segítségével), a szemesztert kezdő első órai megbeszéléseken szinte mindig az derül ki, nem hogy a magyar afrikai kutatások nagy alakjairól, de magának a földrésznek a történelméről, népeiről, gazdag kulturális kincseiről sincs szinte semmilyen ismeretük. Ha valamivel felkészültebb értelmiségi körben esik szó Afrikáról, lényegében két folyamatosan előtérben álló személy, (a végül is ma már tudjuk, kalandornak minősíthető) Benyovszky Móric (1746?–1786) és a tragikus sorú, mindemellett értékes tudományos örökséget maga után hagyó Magyar László (1818–1864) neve merül fel. Utóbbinak tavalyelőtt ősszel ünnepeltük születése kétszázadik évfordulóját.

A korai kezdetek

Vagyis kevésbé köztudott, legtöbbszörre művelt barátaim, kollégáim se hallottak róla, bár többszörös írásbeliség is elénk tárja, tanulmányok sora figyelmeztet rá, hogy valójában a magyar-afrikai kapcsolatok jelenlegi tudásunk szerint már 1483-ban megkezdődnek, amikor Lászóí (vagy Lázai) János (1448–1523 későbbi főesperes, kanonok szentföldi zarándokútja során eljut Egyiptomba (augusztus 29. – november 4.), és ott többek között találkozik a törökök által elrabolt és előbb janicsárokká, utóbb birodalmi szolgálkává, mamelukokká átminősített magyarokkal.

Nem magától Lászóítól, hanem egy német szerzetes utazótársa (Felix Fabri vagy Faber) monumentális terjedelmű leírásából kapunk értesüléseket, aki 1500 oldalnyi beszámolójának sodrában lényegében honfitársunknak (is) minden lépését, tettét nyomon követi és dokumentálja, többek között találkozását Kairóban az említett, magyar származású mamelukokkal, akik titokban gyalázzák az iszlám hitet, és még mindig keresztényeknek vallják magukat. Elbájoló ezek közül az egyik, mondhatnánk, Kinizsi Pált idéző, emblematikus epizód:

„Volt e magyarok között egy magas rangú személy a szultán udvarából. Hatalmas termetű, jó megjelenésű férfi volt, és becsületéhez kétség nem férhetett. Amikor a török a többi hadifogollyal együtt el akarta hurcolni, ő az egész török hadsereggel szemben ellenállt, és sokat közülük levágott. Amikor végül elfogták, a török szultánnak ajándékozták, mint egy fenomént, egy óriást. A török szultán rá akarta venni arra, hogy tagadja meg a Krisztusba vetett hitét, és engedje magát körülmetélni. Mindent megígértek neki, ha engedelmessé válik, de egyben meg is fenyegették, hogy ha nem hajlik a szóra, a halál vár rá. Mivel a férfi sem az ígéretre, sem a fenyegetésre nem hederített, elküldték őt az egyiptomi szultánhoz. A szultán egyre többet és többet ígért neki, hiába. Végül azonban, mivel példásan viselkedett, olyan kedvezményben részesült, amelyet a többi mameluk közül egy sem kapott meg. Mentessítették a körülmetélés alól, megtarthatta keresztény hitét, de arra kötelezték, hogy legalább öltözködjön és viselkedjen úgy, mint a szaracénok.” (Lázár 2000, 117–118 old.)

Akár magára Lászóira mint egy hosszú és nyomorúságos korszak előfutárára tekintve is azt kell tapasztalnunk, hogy a török hódoltság idején a magyar-afrikai kapcsolatok főleg az oszmán birodalom által meghódított Egyiptomra és Észak-Afrikára korlátozódtak. Sajnos viszont kevés írásbeliség maradt fenn Afrikára vonatkozóan, az anyag zöme a portai követjárások tényeit, tárgyalásait megörökítő feljegyzésekből tevődik össze. És ami volt, lenne, annak is jó része időközben elveszett. Így pl. Péchi Simon (1565/1570

körül – 1642) erdélyi kancellár, naplóró utazó, két évig időzött a portán, mint törökországi követ, de többek között Egyiptomban, Észak-Afrikában, Karthágóban is hosszasan járt. Híres útinaplója azonban elveszett vagy lappang. Jóllehet Orbán Baláznak a 19. század közepén még a kézirat a kezében volt.

Tardy Lajos egyik régi magyar nemzetközi kapcsolatokat feltáró jeles munkájában viszont megtalálhatjuk annak a Vatikánban megőrzött kéziratnak a magyar fordítását, amely Huszthy György (?1500 – ?1552 vagy 1566) kezéből származik. A mintegy 50 oldalnyi latin nyelvű emlékiratot Zágrábban adták ki eredeti nyelvi változatában. Maga Huszthy rabként került Törökországba, majd különféle (kényszerű) foglalkozások kapcsán (volt pl. ezredtrombitás is) Egyiptomot is megjárta. Az emlékiratban számos figyelmet érdemlő, Afrikát is érintő élmény, esemény leírásával találkozhatunk.

Borsos Tamás portai követ (1566–?1633) viszont vélhetően csak hallo-más alapján írta le Egyiptomot a fennmaradt néhány lapos töredékes kéziratában. Az afrikai partoknál egykor hajótörést szenvedő Jetting Károly (1730–1790) története viszont minden bizonnyal a robinzonádok nagy családját gazdagítja. Az élményeit magába foglaló, idős korban lediktált munka német és magyar nyelven is napvilágot látott (német kiadása: 1797).

Kevésé ismert magyar „afrikanisták” a 18. században

A 18. század azonban rejteget magában néhány meglepetést. Ami Benyovszky madagaszkári kalandját illeti, azt jól ismerjük. Viszont ugyancsak kevésé ismeretes baron François de Tott (alias Tóth Ferenc báró, 1733–1793) neve, aki Rákóczi egy magas rangú emigráns tisztjének már odakint (Franciaországban) francia feleségtől született fia, hadmérnök és utazó, diplomata francia szolgálatban, és aki melleleg idős korában hazatért meghalni (Sopronban élte le utolsó éveit), miközben egy számos nyelvre lefordított (1785, Amsterdam, magyarul csak 2008-ban megjelent) és különféle változatokban készült jeles memoárt hagyott hátra. Ennek kiemelkedően fontos és azóta is sokat idézett (a modern kiadásban mintegy 30 oldalt kitevő) egyiptomi része az óegyiptomi régiségek és a helyi hagyományok, szokások első feltárói közé helyezik, hiszen a már magyarul is elérhető oldalakon első kézből való leírásokat kapunk, amelyek a tájra, a környezetre, az ókori műemlékekre és a korabeli népszokásokra egyaránt fényt vetnek. Ugyanis még aktív időszakában francia diplomáciai szolgálatban utazást tett a Közel-keleten és Egyiptomban is, amelyről aztán utóbb a leírást készítette. Egy az udvarnak készített, kiadatlan tervezetében Egyiptom elfoglalását javasolja a franciáknak, amely azonban csak Napóleon idején válik aktuálissá, de a kézirat sajnos egyelőre nem fellelhető.

Még nagyobb meglepetést jelent, és a 18. század (pontosabban a századvég) legnagyobb figyelmet érdemlő magyar teljesítménye minden bizonnyal az egykori császári kancellárián állást vállaló Dombay-ak leszármazottja, Dombay Ferenc (1758–1810) nevéhez kötődik, akit nem éppen érdemtelemül, a magyar afrikai tudományok Kőrösi Csoma Sándorának tekintek. Ő II. József hozzájárulásával, illetve megbízásából 6 évet töltött Marokkóban (1783–1789) mintegy konzulként, utóbb a Monarchia spanyol követségén tevékenykedve az Escorial anyagában kutathatott. Végül szolgálatát Zágrábban határtolmácsként zárta le. Rendkívüli nyelvtudása (a Mária Terézia alapította híres bécsi orientalisztikai oktatási intézmény hallgatójaként több „egzotikus” nyelven, így arabul, törökül és perzsául is megtanult) tette lehetővé, hogy műveit németül vagy latinul megalkotva nemcsak arab (1800), hanem pl. török történelmet (1789) vagy perzsa nyelvkönyvet (1804) is írjon. Könyvet adott ki a perzsa, török, arab filozófiáról (1794) vagy a marokkói arany, ezüst és bronzérmékről (1803).

Tevékenységének jelentőségét azonban elsősorban az adja, hogy olyan német nyelven írott művei vagy fordításai, mint a *Marokkói királyok története* (középkori arab szerző művének fordítása terjedelmes kommentárokkal, 1794) vagy a *Marokkói kormányzók (serifek!) avagy királyok története* (1801) alapján a marokkói történelem korai kútfői között említik a nemzetközi tudományosságban. Dombay ugyanakkor az első arab dialektus leírója: *Grammatica linguae Mauro-Arabicae juxta vernaculi idiomatis usum accessit vocabularium Latino-Mauro-Arabicum*, 1800, Vindobonae c. művében telephelyének, Tanger városának a nyelvét örökíti meg ezekből a korai évekből.

E nagyjelentőségű orientalistánk magyar származásának hátterét Fazekas István kitűnő dolgozata adja meg (A Magyar Udvari Kancellaria és hivatalnokai a 16–18. században: hivatalnoki karrierlehetőségek a korai Magyarországon, 2014, *Századok*), amelyben a Dombay-családnak a kancellárián vállalt szolgálatáról igen pontos és fontos ismereteket kapunk. (Személyes megjegyzés: hosszú évek óta próbálok a magyar arabistákat rábeszélni e fontos életmű feldolgozására, de eddig még nem jártam sikerrel. Dombay hagyatékával az elmúlt egy-két évtizedben osztrák, holland és török kolléga foglalkozott. Legutóbbi információ Maróth Miklóstól: az Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézet munkatársai Dombay perzsa nyelvtanának kiadására készülnek.)

Különleges színfoltnak tekinthetjük a hasonlóképpen Tardy Lajos által a magyar múltból előhívott figurát: az idősebb korában ugyancsak elfranciásodott Geramb Ferdinand (1772–1848) az akkori, 18–19. századfordulón élte le életét. Családi felmenői elválaszthatatlanok a magyar bányászat és kohászat történetétől, de igen csak különös pályafutásával hívja fel magára a figyelmet. A Bécsben és Pozsonyban nevelkedő fiatalember mint párbajhős

válik ismertté. Utóbb katonáskodik, részt vesz a wagrami csatában, hősiességéért kitüntetik, utóbb a spanyolok mellé áll Napóleon ellen, később Angliából kiutasítják, majd Hamburgban Napóleon titkosrendőrsége elfogja, egy ideig raboskodik, végül Párizsban telepszik meg. És ekkor váratlan fordulatot belép a trappisták rendjébe, amelynek néhány év múlva már generális prokurátora. Új minőségében ismét nagy utazásokra nyílik alkalma: 1831 és 1833 között bejárja a Közel-Kelet jó részét, és tapasztalatairól kettő, illetve három kötetben (franciául: 1837) számol be. Több kötetes memoárja, amelyben bőségesen jut hely Egyiptomnak, több nyelven is napvilágot látott (angol és olasz nyelvű kiadása egyképpen: 1840).

(Újra)felfedezett utazók-kutatók a 19. században

Már a 19. századba vezet át saját felfedezésünk: a „középső” Walsin-Eszterházy. A Louis-Joseph-Ferdinand keresztnévre hallgató családtag (1807–1857), a Dreyfus-per főszereplőjeként elhíresült Marie-Charles-Ferdinand (1847–1923) apja. A nagypapa (a középső apja) Jean-Maire-August a francia Esterhazy-ágba tartozó Marianne grófnő természetes gyermeke, akit fia a francia forradalom idején romantikus körülmények között kiment a Templeből, és ezért a hálás anya végül közjegyző előtt elismeri fiának.

Fontosabb számunkra a *középső*nek minősített fiatalember, aki műszaki egyetemi végzettséggel hivatásos katonává válik. Különböző szolgálati helyek nyomán, 1832 és 1850 között, vagyis 18 éven át Algériában tartózkodik, ahol – Oranban – főhadnagyból egészen az ún. Arab Hivatalok helyettes parancsnokává emelkedik: 1842-ben az őshonos zászlóalj parancsnoka, majd alezredes, végül a „szpáhi” hadosztály ezredese. Eközben arab nyelvtudása és persze magas beosztása folytán bekerül a jelentős helyi személyek körébe, amely lehetővé teszi, hogy megírja könyveit, egyrészt a korábbi több évszázados algériai török uralomról, elsősorban a katonai és kormányzati vonatkozásokkal foglalkozva (1840), másrészt az oráni (orániai) Makhzenről (a terület gyarmati működtetéséről, 1849).

De miről is ír ezekben a könyvekben. A korai nyers kolonializmus képviselőjeként taktikai-stratégiai gondolkodása arról tanúskodik, amelyet ma már a legnagyobb ellenérzéssel és kritikával illetünk: a helybéli, az őshonos törzsek ellenállását meg kell törni, ha kell a legkeményebb katonai akciók során, majd pacifikálni, és átvezetni őket a „polgári létbe”.

Meghökkenítő ellentmondás viszont, hogy ugyanez a „kegyetlen” katona magas hivatalában (az ún. Arab Hivatalok helyettes vezetőjeként) azoknak a liberálisabb nézetű „franciáknak” a sorába tartozik, akik ellenzik az őshonos lakosságtól a jobb földek nagy tömegű kisajátítását mindenféle ügyeskedésekkel (pl. megfizethetetlen illetek kirovásával). Egy mai arab kritikusa

szerint a „ravasz” Walsin-Esterházy eme irodák mögé bújva és a felsőbb kritika ellenére igyekszik ellenállni a túlzásba vitt gyarmatosítás „termeszeinek”.

Nem írták még meg az abolicionizmus (a rabszolgaság lebontását célzó évszázados mozgalom) magyar történetét. Így igen kevésbé ismert tény, hogy pl. Jósika Miklós *A Könnyelműek* c. regényében (1837) a főszereplő, egy amerikai néger tragikus sorsát megrajzoló történetben hitet tesz arról, hogy – akár a *Tamás bátya kunyhója* c. nevezetes regény módjára – mélyen szimpatizál az abolicionizmussal, vagyis a négerség felszabadításával. De szimpátiával szerepelteti a fekete figurákat Kuthy Lajos is *Fehér és fekete* c. 4 felvonásos szomorújátékában (megjelent 1849). A leginkább figyelemre méltó, már a magyar művelődéstörténet szempontjából, a 19 század közepén nálunk is vendégszereplő amerikai fekete színész, Ida Aldridge körüli sajtó-reagálások sora (még Jókait is közöttük említhetjük), akinek a tevékenységét napjainkra számos monográfia tárja fel (lásd különösen az amerikai Bernth Lindfors professzor több kötetes életrajzi feldolgozását és az általa szerkesztett tanulmánygyűjteményeket). És annak a szimpátiának az egyik mozgatórugója, amely iránta egykori hallgatóságában keletkezett, sőt, a közvéleményben megfogalmazódott, nem más, minthogy benne a korabeliek a magyar szabadság megteremtésének egyfajta áthallásos szimbólumát érzékelték.

A magyar abolicionizmus legszebb verses megnyilatkozását viszont Vörösmarty Mihály fogalmazta meg, méghozzá talán legnevezetesebb költeményében. Bár érdekes módon erre is igen kevesen figyeltek fel mindeddig. A *Gondolatok a Könyvtárban* c. nagy történelmi–társadalmi megállapításokat tartalmazó versbe foglalt elmefuttatásában olvashatjuk a következő sorokat:

*Hol legkelendőbb név az emberé,
Hol a teremtés ősi jogai
E névhez „ember!” advák örökül –
Kivéve aki feketén született,
Mert azt baromnak tartják e dicsők
S az isten képét szíjjal ostorozzák.*

A magyar afrikanisztika legfigyelemreméltóbb lapjai közé tartozik Magyar László (1818–1864) felbukkanása a hazai művelődés egén. A születése bicentenáriumát ünneplő elkötelezettek 2018 őszén igyekeztek feltárni a mai napig számos afrikai törzsi kultúra megismerésében, elemzésében kiindulópontként használt, nagyjelentőségű adalékait, amelyeket könyvében és hét napló kivonatában megörökített. Ugyanakkor különös és végül tragédiába fulladó életútja számos tanulsággal szolgál. Az angolai tengerparttól néhány száz km-re elhelyezkedő ovimbundu királyság (Bihé, ejtsd: Bié) uralkodója hozzáadja lányát, és így méltán elfogadhatjuk Krizsán László megállapítását,

aki szerint a történelemben először alakul ki fehér ember és egy afrikai törzs között együttműködés.

Magyar életéről és életművéről még igen sok mindent kellene itt az olvasó elé tárni. Hogy leszármazottai vélhetően élnek a mai Angolában, hogy Ana Paula Tavares angolai költő egy csodálatos poémát költött Ozoro hercegkisasszony és Magyar szerelméről, amelyet máris több nyelvre lefordítottak (vagyis Magyar belépett a világirodalomba), hogy élete végén magára maradt, és nagyon szegényen, a jelek szerint maláriában pusztult el 46 évesen, mivel nem kapott itthonról hazatéréséhez elegendő finansziális támogatást (se apja, se Ferenc József, se a méltóságos akadémia nem segítette), és hogy halála után leégett az a faház, amelyben iratai és vélhetően monográfiájának második és harmadik kötete volt elhelyezve két ládában.

Terjedelmi korlátokra tekintettel azonban most még csak azt az összefoglalást idézem fel róla, amelyet a helyszínen támadt érdeklődése, majd önművelése nyomán tudós etnológussá felnövő afrikai terepmunkásunk magyar és nemzetközi recepciójával foglalkozva a Szombathelyen megrendezett központi emlék-konferencián tartott előadásom végén mondtam el:

MAGYAR LÁSZLÓ ÜZENETE A MÁNAK

Első üzenet: együttműködés Afrikával: José Eduardo Agualusa nemzetközi híró angolai író Tavares említett poémájára reflektálva azt írja, Magyar terepmunkája azért egyedülálló mind a mai napig, mert azt nem valamely európai állam, intézmény, társaság, vállalkozás vagy személy, hanem egy afrikai törzsi király finanszírozta, mondhatni, szponzorálta. Íme, Krizsán igazolása, amikor arról ír, első együttműködés a történelemben európaiak és afrikaiak között.

Második üzenet: a helyét kereső Magyar László ráébred az afrikai népek történelmének, kultúrájának, civilizációs produkciójának, társadalmi gyakorlatának szerepére, mint az emberiség összefüggésének alkotórészére, és ezzel akár Leo Frobenius szemléletmódjáig mutat előre, aki az afrikai kultúra felértékelésével képes volt felszabadítani a négritude híres-nevezetes főszereplőit, Aimé Césaire, Léopold Sédar Senghor és Léon Damas, majd sokan mások gondolkodását.

Harmadik üzenet: amint Alexandra Aparício is kiemeli dolgozatában (1995), Magyar László beilleszkedve egy afrikai törzsi királyság emberi kapcsolatrendszerébe, feltárja – számos kritikai megjegyzés mellett is – az afrikai emberek tehetségét, emberi jó tulajdonságait, nagy melegséggel emlékezik meg utazásaihoz kapcsolódó kíséretének tagjairól, gyermek- és család szereteté-

ről, vagyis utat mutat a minden (bármiféle) emberek közötti hídépítés lehetőségei és fontossága vonatkozásában.

Negyedik üzenet: az emberi kapcsolatok egy magasabb foka is megteremtődik Magyar László házasságával, amelynek Anna Paula Tavares angolai költő ad hangot – természetesen erősen idealizálva Ozoro hercegnő és a magyar utazó szerelmi kapcsolatát – egyfajta társadalmi tablót festő poémájában.

Ötödik üzenet: Napjaink nagy nemzetközi társadalmi-politikai, sőt immár szinte történelmi méretű feszültséget okozó vitáiban rendkívüli jelentősége van Magyar László azon szándékának, hogy szeretne hazatérni, fiát pedig magával hozni, mégpedig nem azért, hogy itt élhesse le életét, hanem azért, hogy tanulhasson, majd visszatérve Afrikába népe művelt vezetőjévé válhasson, és bölcsőbb kormányzással – teszem én hozzá – elvezesse az ovimbundukat saját fajuk jobb megbecsüléséig, az okosabb boldogulásig, megtanítsa őket egy humánusabb, célratörőbb, érdemlegesebb gondolkodásmódra, felszabadítsa az afrikai emberekben is rejtőző alkotói képességeket.

A magyar–afrikai kapcsolatok, terepmunkák és felfedezések üdvöskéje kétségtelenül Sass (Szász, Finnian) Flóra, avagy Florence Baker (mindmáig az eredeti nevét sem tudjuk pontosan, 1841 vagy 1842 –1916) története, akit általában úgy említenek, hogy a rabszolgalányból lett felfedező, hiszen későbbi férje, Samuel White Baker a viddini rabszolgapiacról menti ki őt. S bár halála után majd ötven évvel, a múlt század közepén, nem máshol, mint egy költözködés előtt átvizsgált padláson meglelte feljegyzéseit a Baker-házaspár második afrikai útjáról a család egy mai (vagy inkább már tegnapi) tagja, Anne Baker. A felfedezés izgalmas vállalkozott arra, hogy közreadja azokat, megrostálva, átigazítva, kommentárokkal ellátva. Azonban a kérdőjelek még mindig sokasodnak a magyar származású fölfedező-feleség személye és hagyatéka körül. A második és a rabszolga-kereskedelem elleni küzdelmet célul tételező út (1869–1873) kapcsán keletkezett feljegyzések (magyarul: 1987) egyébként mind földrajzi, mind történelmi vonatkozásban jól kiegészítik férje, Samuel W. Baker ugyancsak magyarul hozzáférhető könyvét (1974), amely viszont első négyéves terepmunkájukat (1861–1865) többnyire napló formában közreadó és a nagy földrajzi felfedezést (az Albert tó, mint a fehér Nílus egyik forrása) hozó útjukat írja le.

A Teleki Sámuel (1845–1916) által vezetett nevezetes expedíció (1887–1888) ugyancsak fontos eseménye volt a magyar afrikai kutatásoknak. Az eredményeként létrejött, igen gazdag és a Néprajzi Múzeum kelet-afrikai gyűjteményét megalapozó tárgyi együttes leíró katalógusa azonban, tudomásom szerint, mindmáig nem született meg (a nemrégiben végre közreadott Torday Emil-gyűjtemény leíró katalógusához hasonlóan). A mintegy két

évig tartó, előzetesen vadászati elgondolásokból végül terepmunkává módosult, felfedezésekben is gazdag, kelet-afrikai utazásról pedig nem maga Teleki, hanem Ludwig Höhnel, a gróf német utazótársa számolt be két kötetes, magyarul, németül és angolul is megjelent könyvében (magyarul: 1891). A nagyjelentőségű tudományos produkció egyetlen „írásbeli kérdőjele” a gróf kéziratos naplója, amelynek megjelentetését a késői leszármazottak mind a mai napig nem kívánják engedélyezni, jóllehet minden félreérthető, afrikaikat degradáló megjegyzése ellenére figyelmes, kegyeletes gondozás nyomán kiadható lenne.

Fehér foltokként lép elénk viszont a két híres kalocsai jezsuita árnyalakja: a mozambiki, illetve Malawi-beli missziót vállaló Czimermann István (1849–1894) és Menyhárháth László (1849–1897) neve ugyan legutóbb immár ismertté vált (legalábbis Magyarországon), főleg Krizsán László írásai nyomán, azonban tucatnyi katolikus lapban szétszórt gazdag írásos munkásságukat (leszámítva mindazt, ami már éppen Krizsán jóvoltából ismét hozzáférhetővé vált) gyűjteményes formában mindenképpen közzé kellene tenni. Menyhárháth meteorológiai megfigyelései, gyógynövényeket leíró, rendszerbe szedő adalékai pedig megérnének egy külön misét. Nem beszélve arról, hogy mindkettőjük említett, haza írott levelei, feljegyzései rendkívüli néprajzi értékkel bírnak, ugyanis telve vannak helybéli hagyományokat feltáró megfigyelésekkel.

Menyhárháth egy levelében felemlít egy végül is a hittérítés szempontjából is szerencsésen végző jelenetet, mégpedig egy nagy szárazság következményeit ecsetelve, miközben leírja az esőcsinálás helybéli rítusát, mágikus-varázsos szokásait:

„A szerencsenek kétségbeesve néztek a jövő elé. Babonás jóslóik (*kanyanganyure*) nem mulasztották el kijelenteni, hogy mi hithirdetők vagyunk a szárazság okozói. Mert a hithirdetők megvetik az általuk tisztelt szellemeket; a szent hegyen pedig, a Marengán, ahol egy fát sem volna szabad kivágni, házakat építenek! Az esőcsinálók (*moura*) minden erejüket megfeszítették, hogy mesterségük szerint esőt csináljanak. Ott volt több helyen a sűrűségben vagy pedig valamely nagy fa alatt a *mambó*. Ez szó szerint annyit jelent, mint király. Ezen szertartásnál azonban egy kicsi kunyhó neve az, melyet nádból készítenek, és amelynek belsejében egy-két fazék van. Ha az illető helység már elkészítette a szerencsen sört, az esőcsináló a kicsi kunyhóhoz vezet a népet. Elhítteti velük, hogy ott bent egy rég meghalt hatalmas mambónak, vagyis királynak a szelleme van; ha ez akarja, akkor esni fog. De kérni kell őt, és ajándékolni sört és ennivalót kell neki hozni. Erre megszólal az esőcsináló dobja: a *murumbui* (*ehhez jegyzetben még a dobokat is ismerteti Menyhárháth – B. Sz.*). Az esőcsináló a sörből egy keveset a földre önt ki, megtöltik a mambo fazekait, és a többit megisszák. Ezalatt a nép kisebb-nagyobb

köröket képezve, a *mafúe* nevű táncot járja... Tánc közben folyamatosan tapsolnak, és teljes erejükből kiáltoznak. Egy mondatot százszor és többször is ismételnék. Az egész órákig tartó kiáltozás azonban csak ezen mondatokból áll: „Uram! Lábaiammal tisztelgek! Kezeimmel tapsolok neked: Adj esőt! A nap száraz, adj esőt.” (*Jézus Szentségek Szívének Hírnöke*, 1892, szeptember, 250–251. old.)

A magyar jezsuita misszió számára szerencsés esemény: a szárazság nem múltván, a helybeliek kérve kérték az atyát, hogy tartsanak keresztény körmenetet („A világhódító szent keresztet vittük elől. Utána Jézus szentséges Szívének képét vitték keresztényeink. Mert a körmenetet is a szent Szív tiszteletére tartottuk...”), és íme, a körmenet végére hatalmas eső zúdult a vidékre...

Hadd említsük viszont meg időben némileg visszaugorva, Magyar László árnyékában két olyan produkció is meglapul, amelyeket minden biztonnal már a közeljövőben életre kell(ene) hívni. Az egyik ahhoz a Hunfalvy Jánoshoz (1820–1889) kapcsolódik, akinek a legnagyobb szerepe volt abban, hogy tudunk Magyar Lászlóról, hogy a különleges megfigyelőképességgel megáldott autodidacta etnológus művei már a saját életidejében rendre megjelenhettek. Hiszen Angolába szakadt hazánkfiát levelezés útján ő karolta fel, szerkesztette meg könyvét és leveleinek, naplókivonatainak első kötetét, illetve tette azokat nemzetközileg ismertté német fordításokkal. Kevésbé vagy inkább egyáltalán nem ismert viszont az a tény, hogy Hunfalvy ezekben az évtizedekben terjedelmes kivonatokat tett közzé a korabeli utazók beszámolóiból. Ezeknek a kivonatoknak a kötetben való kiadása még ma is igen hasznos szolgálatot tehetne, hiszen nemcsak német, angol vagy francia nyelvű forrásokról van szó, hanem sok esetben nehezen elérhető művekről, amelyek így újrakiadásuk esetén ismét csak hozzájárulhatnak a hazai érdeklődő nagyközönség ismereteinek bővítéséhez.

Ami viszont az oly fiatalon elhunyt, de akár valamely nagy életkort megérő tudós becsületére váló életművet maga mögött hagyó Jankó Jánost (1868–1902) illeti, a magyar etnográfia e nagy alakja alig húsz évesen afrikánistának készült. Szerencséjére a budapesti kereskedelmi és iparkamara bizonyos praktikus feladatok elvégzése céljából támogatást adott a számára ahhoz, hogy betegye a lábát a kontinensre. Éppen 20 éves (1888. március 13.) és néhány hetes korában „Afrika látásának vágyától égve indult el első afrikai útjára 1888. április végén”, és amikor május 16-án megérkezett, íme, így írja Thirring Gusztáv le Jankó szavait:

„Amidőn Afrika földére léptem – írja egyik hozzám intézett levelében – megcsókoltam ezt az én második hazámat”.

Jankó két utat tett Észak-Afrikában: mégpedig Egyiptomban, Algériában és Tunéziában. Ezekből az utakból mintegy két kötetre való, kb. 50–60 különféle igényű és terjedelmű dolgozat keletkezett. Kiemelkedik közülük a két gazdasági–kereskedelmi témájú és máig figyelmet érdemlő áttekintés, illetve a Nílus deltájának majd 100 old. terjedelmű geológiai elemzése, amely doktori disszertációja volt. Márki Sándor után másodikként ő írt összefoglalót sok új adatot feltárva az Afrikát megjáró magyarokról. Hadd tegyük ehhez hozzá, szerepet vállalt korabeli utazási művek fordításában, és kiadott egy 300 oldalas monográfiát Henry Morton Stanley-ről. Írásaiban foglalkozik Benyovszkyval és Telekivel is.

Magyar tolerancia

Ami már most a magyar tolerancia ígért felvetésére vonatkozik, az eddig már említettekhez hadd fűzzük hozzá a következőket: Magyaránál egy természetes, a tapasztaltakból következő kettősség mutatkozik. Hiszen egyrészt folyamatosan korholja választott népe tagjait a fétisimádatuk (hogy bedőlnek a varázsdoktor manipulációinak), a kegyetlenkedéseik (emberevésük) vagy a napról napra élésük miatt, azért, hogy anyagi előnyök érdekében oly sok mindent rosszat megengednek maguknak, apósa kegyetlenkedéseit sem tudja megfékezni. De ugyanakkor együttműködik velük, házat, ún. házegyütttest építtet, és a szolgálatába vett férfiakkal és nőekkel szinte baráti viszonyt alakít ki. Apósától kapott elefántvadászaival biztonságban járja be a még felfedezetlen távolabbi vidékeket, néha veszedelmes törzseket is felkeresve. Apjának írott kis számú, de igen érzékeny megfogalmazású leveleiből kitűnik, hogy afrikai feleségét és tőle született gyermekeit nagy szeretettel veszi körül (kényszerűen, a helybéli szokások rabjaként magához fogadott ágyasainak szülés után az életüket biztosítja). És amint ezt mai angolai kritikusai is hangsúlyosan említik, Magyar magasra értékeli fogadott honfitársai képességeit, nemcsak ami a táncban, éneklésben vagy hangszerjátékban mutatkozik, hanem a napi munkában, a kezűgyességet igénylő kismesterségekben, vagy akár a földművelésben és az állattartásban is.

Amikor a magyar tolerancia nyomába szegődünk, Teleki Sámuel mindmáig értelmezés nélkül maradt viselkedésmódjának kérdését mi sem kívánjuk feszegetni. Viszont Sass Flóra (Florence Baker) esetében igen mélyre áshatunk. Hiszen férje Samuel Baker első útjukon rögzített naplójegyzeteiből máris gazdagon élénk rajzolódik Florence-nak az afrikai emberekhez való nyílt közeledésmódja, emberszeretete, humanizmusa, megteremtődnek annak az abolicionizmusnak a gyökerei, amelyek majd a Baker-házaspár második, rabszolgaság ellen indított útja során hajtanak hatalmas lombú, pompás faóriásokat, és amelyről immár nemcsak Baker második nagy könyvé-

ből, hanem Florence akaratlanul fennmaradt feljegyzései alapján is képet kaphatunk.

A két jezsuita minden lépését átható emberszeretetéhez pedig nem férhet kétség. Leveleikben, amelyek a katolikus lapok közölnek megérkezésüket követően, sorozatosan beszámolnak jótéteményeikről, a törzsi elvakultságok elleni küzdelmükről, amelyek egyébként korai halálukat okozták. Különösen figyelemre méltó Menyhárh-nak a növénytermesztés területén végzett munkája, amely utóbb akár országnyi népességet is képes volt eltartani. Más kérdés, hogy halálát követően a helybéli események rövidesen elsöpörték az éppen termőre forduló veteményes munkálatokat.

Ami viszont Hunfalvy vagy még inkább Jankó János magatartásmódját illeti, mindkettőjüket egy nyitottságon alapuló érdeklődés vezeti, amelybe nem tartozhat bele semmiféle intoleráns megnyilvánulás, sőt, Jankónál az is belefér, hogy pl. egy franciául jól tudó algériaitól egy Mária-mondát gyűjt, vagy egy szellemes írásában felidézi a kairói utca alakjait, mégpedig apja, a híres karikaturista nagyszerű rajzaival.

Tovább lépve szemlénkben, nem feledkezhetünk meg a figyelemre méltó monográfiát (*Desert Life*, 1880) örökül hagyó Solymos Béla vasútmérnökről (1839–1892), akinek még a születése időpontját is csak a legutóbbi időkben tudtuk felderíteni késői leszármazottaktól. A szerző, aki 20 hónapot töltött a sivatagban, és a Kairó–Khartúm vasútvonal nyomvonalának kijelölését irányította egy expedíciós csapat élén, olyan tapasztalatokat fogalmazott meg és adott közre könyvében, amelyek mindmáig felkeltik a szakterület figyelmét. Ugyanígy kell megemlékeznünk Naphegyi Gábor orvosról (1824–1884), aki ugyan élete legnagyobb részét Amerikában, az USA-ban és Mexikóban élte le, érdekes módon algériai utazásairól írt két könyvet (*Among the Arabs* 1868, *Ghardaia* 1871).

Az Afrikára figyelés három eseménysora a 20. században

A magyar afrikai érdeklődésnek három sajátos csomópontját kell viszont elsőként szemrevételeznünk 20. századi művelődéstörténetünkben:

Mondhatni, az Ida Aldridge körüli eseménysorozattal rokonítható a 19–20. század fordulóján zajló angol–búr háború (1899–1902) hazai lecsapódása, amelyben egyébként a kutatások mai állása szerint mintegy 30 magyar vett részt, legtöbbször a búr oldalon. Ennek oka ezúttal is az, hogy a kis búr közösség harca a világbirodalmat építő angolokkal szemben az elvesztett magyar szabadságharc emlékét idézte fel honfitársainkban.

Ugyanakkor viszont az olaszok kelet-afrikai (eritreai–etiópiai) terjeszkedését, amelynek gyökerei ugyan a 19. század végére nyúlnak vissza, de igazában az 1935-ben kitört olasz–etióp háborúban csúcsosodik ki, igazában csak a baloldali erdélyi *Korunk* követi igen erőteljes kritikával.

Bár amint az angol–búr háborút, az olaszok etiópai terjeszkedését is kiadványok veszik körül. Nemcsak a háború tekintetében, hanem az adott afrikai országok történelmének és kultúrájának felidézésével is. Ami az angol–búr háború hazai publikációs következményeit illeti, több könyv látott napvilágot a búrok oldalán álló magyar szerzők tollából, élményeket felidézve vagy az eseményeket elemezve (lásd Ady Endre számos cikkén kívül: Bulyovszky Károly 1901, Duka Tivadar 1901, Simon Vilmos 1902, 1903, Szigethy Lajos, 1902), míg Canon Doyle-nak az angolok védelmében írott könyve fordításban látott napvilágot (1902). Az igazi csemege azonban egy monográfiát kitevő ötrészes tanulmányosorozat a *Budapesti Szemlé*ben Hege-dűs Pál tollából, amelyek összességükben a korabeli Dél-Afrikáról szinte egy teljes ország-ismertető tanulmánykötetet foglalnak magukba.

Míg az Etiópiát a század első évtizedeiben az egykori hazai olvasókkal megismertetni akaró szerzők között található egy megtalálhatatlan, vélhetően Miskolcon élt szerző, Demeter Géza, aki két utazási könyve (1928, 1930 körül) mellett egy fontos tanulmányt is kiadott az etiópai igazságszolgáltatásról (1937), azonban életéről, tevékenységéről mindmáig semmilyen ismerettel nem rendelkezőnk. Königsegg(-Rottenfels) Lajos (1874–1930) könyvei (Menelik császár birodalma, 1918, Szolimán ben Darja, 1926, A fehér orrszarvú 1928) viszont szinte minden nagy hazai könyvtárban megtalálhatók. Ugyanakkor Bendefy-Benda László (1904–1977) geográfust, aki egy magyar-etiópai expedíció előkészületeire tett kísérletet (és három tudománytörténeti szempontból jelentős könyvet meg egy memorandumot is közzétett előkészületként), Régi Tamás kollégánk azzal vádolta meg, hogy próbálkozásával felsorakozott Mussolini gyarmatosítási törekvései mellett. Én magam úgy vélem, hogy ha Bendefy-Bendának módja lett volna pontosabban tájékozódnia az adott időpontban, nem valószínű, hogy az olaszok etiópai kegyetlenkedéseit felvállalta volna. Más kérdés, hogy az expedíció terve végül az olaszok kétes kimenetelű próbálkozásai, a mind zavarosabbá váló események nyomán dugába dőlt. A magyarok etiópai érdeklődésének sajátos mozzanata a külföldre szakadt, itthon kevésbé ismert Ladislav Farago történész (1906–1980) hozzájárulása a témakörhöz: máig kútforrásként kezelt könyvében (*Abyssinia on the Eve*, 1935, London, Putnam) első kézből kapott adatokkal szolgál, hiszen újságíró történészként bejutott az olasz–etióp háborúba, és így módjában állt az eseményeket mint szem- és fültanú feltárni.

Végül nem feledkezhetünk meg arról a hatásról, amit a nagy német etnológus, Leo Frobenius munkássága tett a teljes magyar művelődésre a harmincas évektől kezdődően akár a mai napig. Kezdjük Németh Lászlóval (1901–1975), aki a *San Remo-i Napló*-ban (első kiadása, *Tanú*, 1935) a *csonka* Magyarország keserveit megélve elsősorban Frobenius sorstanára (*Schicksalskunde*) reagál. De körüljárja írásában a német etnológus más fogalmait és elméleti feltevéseit is, mint pl. a paideuma-tan, a harcok állattenyésztő hamita és a bé-

kés földművelő etióp megkülönböztetése, erre épített típusalkotása, Frobenius történelmi–kulturális típusana, az afrikai kultúra elmélete, az afrikai kultúrakör felvetése, az *Ergriffenheit*/megragadottság fogalom vagy Hérodotosz és Egyiptom történelmének kérdésköre stb.

Hogy Hamvas Bélát (1897–1968) is megérintette a frobeniusi tanok szele, azt a frobeniusi kultúrmorfológiáról (*típustanról*) írott jegyzete igazolja (1935). A magyarok közül Kerényi Károly ókortörténész (1897–1973) lett Frobenius legközelebbi szakmai partnere, erről számos írása tanúskodik. Még a paideuma-tan (a szó értelmezése szerinte kb.: kultúra-lélek, Hamvas Béla szerint: Frobenius „A teremtő erőt, az invenciót, témát, formát, szellemet a kultúrából magyarázta.”) egy rövid interpretációja is kikerült a kezei közül. Az igazság az, hogy amint Szilágyi János György még halála előtt, betegágyán tájékoztatott, Szabó Árpád már 1934-től, Kerényi Károly ajánlása nyomán, ösztöndíjasként tevékenykedett a Frobenius Intézetben (egy írása is tanúskodik erről), de a világháború után kialakult hazai rákosista légkörben minderről kényszerűen „megfeledkezett”.

Említenünk kell kiemelten Marót Károly reagálását, aki – nem tagadva persze kritikai megjegyzéseinek bizonyos igazságát – karosszék tudósként nehezen viselte Frobenius egész életét átható dinamizmusát, amelyet számos afrikai terepmunkája is erősen befolyásolt, újabb és újabb elképzelések megfogalmazása felé sodorva. Vajda László Maróthoz hasonlóan, bár nem feledkezve meg a német etnológus kiterjedt munkálatainak értékeiről, Frobenius elméleti következetlenségeit igyekszik feltárni. Voigt Vilmos viszont összefoglalásában már a hazai Frobenius-hatások körvonalait igyekszik felrajzolni.

Hogy ki mindenki került Frobenius műveinek hatása alá, vagy legalábbis megismerkedett a nagy német etnológus afrikanisztikai és történelemfilozófiai elképzeléseivel hazánkban, arról különféle rövidebb-hosszabb írásos reagálások, vagy egyszerűen csak említések tanúskodnak. Itt most csak a nevek sorolhatom fel: *a két világháború között*: Honti János, Ortutay Gyula, Szabolcsi Bence, Bendefy-Benda László, Almásy László (negatív módon), Kodolányi János, Várkonyi Nándor, Prohászka Ottokár, Antal Géza (már 1909-ben), Róheim Géza, Marót Károly (kritikusan), Heller Bernát, Solymossy Sándor, Kardos Tibor, Szerb Antal, Kosztolányi Dezső, *majd a második világháború után*: Bálint Csanád, Vajda László, Ungvári Tamás (negative), Zolnay Vilmos, Voigt Vilmos, Láng János, Barabás Jenő, Rónay László, Andrásfalvi Bertalan, Simor András, Kósa László, Horányi Károly, Kabdebó Lóránt, Gergely Ágnes, Ritoók Zsigmond, Ferenczi László... és a lista vélhetően messze nem teljes.

Mellesleg Ortutay Gyula könyvtárában, amely ma az ELTE BTK Néprajzi Intézet könyvraktárában található, sajnos hozzáférhetetlenül, Frobenius lényegében minden könyv-alakban megjelent műve megtalálható.

Leo Frobenius hazai hatásával kapcsolatban kell említenuünk Almásy Lászlót, akinek a kapcsolata a német etnológussal eléggé bonyolultnak tűnik, legalább is, ahogyan a hazai tudománytörténeti megnyilatkozásokból ez kiderül. Mint ismeretes, folyik egy áldatlan gyalázkodás Almásy László nevében, rá hivatkozva Leo Frobenius ellen (1933–1934-től kezdődően), miszerint a nagy német etnológus ellopta a mi dédelgetett Almásynk felfedezéseit (ez a téma is megérne egy misét, bár a vita helyett talán, magát az érdemi tudományt ápolandó, inkább Almásy Kairóban megjelent francia nyelvű kismonográfiáját kellene újra kiadni, mégpedig magyarul, amely egyébként hazánkfia sziklarajz-ismereteinek legteljesebb összefoglalása). Ebből ugyanis világosan kiderül, hogy Almásynak ugyan voltak elképzelései az afrikai sziklarajz művészetről, de ő ennek a napjainkra rendkívül gazdaggá váló kutatási területnek nem volt a szakembere, ellentétben Frobeniussal, akinek addigra már nemcsak hatalmas monográfiai jelentek meg erről a témáról, de hatalmas adatgyűjtése is volt a világ számos tájáról Frankfurtban.

A magyar kollégák által mindmáig folyamatosan becsmért Leo Frobenius viselkedésének kérdésére (a német etnológus eltulajdonította volna Almásytól a Bir Bidi, Gilf Kebir és Jebel Uweinat, illetve az ott található sziklarajzok felfedezésének elsőbbségét?) már 1952-ben pont került Hans Rothert könyvének (*Libische Felsbilder*) megjelenésével. A német szakember ezúttal mestere helyett írta meg a XI. DIAFE (Frobenius kutató expedíciója) történetét, közreadva a területen található sziklarajzok részleges, bár több százas nagyságrendű felvétel-anyagát, mégpedig bőségesen megemlékezve Almásy tevékenységéről, elismerve felfedezése tényét is.

Maga Almásy, mint magyar afrikanista életműve fő vonalát három, kétségkívül fontos, tudományos eredményeket is tartalmazó kötete (1929, 1934, 1937) jelenti, amelynek értékelése ugyan megkezdődött (lásd főleg: Török 1998, Kubassek, 2002), azonban a Szahara szerelmesének tudományos értékeit tekintve a témakörre még végleges pont nem került. Más kérdés, hogy újabb kori nemzetközi népszerűségét egy az életét igen csak regényesített, a tényektől erősen távol álló életrajzi regény és a belőle készült film (Ondaatje, *Az angol beteg*, magyarul: 2007) váltotta ki.

A legnagyobb magyar afrikanista: Torday Emil

Ami a magyar afrikanisztikának, az afrikai kutatásoknak az újabb korokban beteljesített szerepkörét illeti, szembe kell néznünk végre azzal a ténnyel, hogy a 20. század és egyben minden idők legnagyobb hazai képviselője e tudományterületnek, már ha a produkciókat hajlandók vagyunk végre teljességében szemrevételezni, minden bizonnyal Torday Emil (1875–1931). Torday 1900 és 1909 között lényegében három afrikai expedícióban vett részt, az első még állami hivatalnokként, a másik kettőt azonban már etnológusként,

néprajzi gyűjtőként megélve. Vagyis az első néhány évben belga szolgálatban indult el a kontinensre, és ismerkedett annak népeivel, kultúráival, de második és harmadik útjára már a brit tudományos intézetek támogatásával utazott Afrikába, tudatos tudományos tervek, terepmunka elképzelések birtokában. 1909-ben utolsó útja legvégén sajnos egy orrszarvú felöklelte, és kis híján életét veszítette. Hazatérve Angliába életét sántikálva, mankóval a kezében élte le. Miközben megalkotta nagy jelentőségű életművét. Mintegy 100 írása, felerészben tanulmányok, felerészben kisebb írások és ismertetések, továbbá három angol, három francia és két magyar nyelvű monográfia alkotja e gazdag afrikai ismeret tekintetében nagyszámú adatszerű és elméleti újdonságokkal telt életmű törzsanyagát. Ennek része hatalmas összegző munkája, a Herbert Spencer féle kontinensnyi népeket, kultúrájukat és társadalmukat leíró, összefoglaló, néprajzi térképezéssel is jellemző szociológiai sorozatának Afrika-kötete (*African Races*, 1930). Ezenkívül gyűjtőmunkája nyomán a British Múzeum egyik legnevezetesebb tárgyi gyűjteményét teremtette meg, benne a (ba)kuba királyok 18. századból származó fából készült híres mellszobraival (*ndop*), amelyek felfedezésével szinte új fejezet nyílt az afrikai hagyományos művészet megismerésében, másrészt azok a kuba szóbeli történelem igazolható tényeivel is szoros kapcsolatban állnak. Tárgyi gyűjteményei egyébként a világ több múzeumában (Anglia más intézményei, USA, Belgium stb.) megtalálhatók. A Magyarországnak ajándékozott értékes gyűjtemény-rész ismertetése, monografikus feldolgozása a legújabb magyar szakmai könyvkiadás egyik legnagyobb értéke (lásd: Földessy Edina: *Torday Emil kongói gyűjteménye*, 2015, magyar és angol kísérő szöveggel).

Tény, hogy Torday életművének reneszánszát a John Mack professzor által 1990-ben a British Múzeumban megrendezett kiállítás és a hozzá készített katalógus indította el, utóbb egy másik brit múzeum a nevezetes és világszerte népszerű kuba rafia szőnyegekől rendezett kiállítást, ezúttal is az általa gyűjtött anyagból. Művei mindmáig forrásai a szóbeli történelemkutatás mellett a társadalmi antropológiának, a művészetetnológiának, a folklorisztikának (mesegyűjtemény, zenei lejegyzések stb.), a néprajzi fotózásnak, sőt, a természetrajznak, az embertannak és az etno-matematikának is.

Tudnunk kell ugyanakkor, hogy Torday élete végéig nem volt hajlandó feladni a magyarságát, az angol állampolgárságot nem vette fel (ennek következményei is lettek, hiszen a világháború idején mozgását a britek korlátozták). Így aztán nem véletlen, hogy angliai éve idején felvállalta a két világháború között alkotó, igen sikeres és kétszer Nobel díjra is felterjesztett magyar író, Tormay Cécile három regényének angol nyelvű fordítását. Sőt, a londoni centenáriumi Petőfi Sándor-ünnepségek idején ugyancsak egyedülálló módon tett hitet magyarságáról. Amint a *Világ* c. napilap 1923. évi. 179. száma írja:

„Londonból jelentik, hogy Torday Emil, Londonban élő hírneves Afrika-utazó honfitársunk, az utolsó órában vállalkozott a rendkívül kényes irodalmi feladatra, hogy lefordítson néhányat Petőfi verseiből. A régi fordítások ugyanis nem voltak elég zengzetesek, s az angol művész, akit felszólítottak elszavalásukra, új fordítást kért. Torday nemes költői érzékkel oldotta meg a feladatot.” (A *Talpra magyar* és a *Szeptember végén* készült el, és került végül is előadásra.)

Egyszer már leírtam róla, itt megismétlem: bár Torday Emil nem volt se Árpád-házi király, se erdélyi fejedelem, csak egy „szerény, bár nagytehetségű és igen szorgalmas Afrika-kutató”, azonban az egész nemzetközi szakirodalomban sokat emlegetett és példának állított emberi viselkedése, tolerancia foka, humanizmusa (mint a „nagy fehér bíró” törzseket békít össze, törzsi háborúkat akadályoz meg, segít, gyógyít, ahol tud, szeretett feketéivel veszi körül magát) az *Intelmeiben* megjelenő Szent István (969? – 1038) vagy a vallási türelemről szóló törvényeiben megjelenő Bethlen Gábor (1580–1629) mellé emelkedik, az előbbiekkal együtt a magyar művelődéstörténet legszébb lapjaiba írva be magát...

Autentikus afrikai zene, szöveges folklór... és az orvosok

Viszonylag gazdag szakirodalom, sőt egy teljes dokumentációs anyagot magába foglaló CD minősíti Bartók Béla hosszúra tervezett, betegség okán azonban csak két-három hétre összeszorult algériai (Biskra és három másik helység) gyűjtőútjának (1913 júniusa) eredményeit. Ezúttal is azt kell felvetnünk, miközben igen magasra kell értékelnünk Kárpáti János és Vikárus László szerkesztői munkálkodását az említett CD létrehozásában, aligha közsímet az a tény, hogy ez a mintegy 118 hengert (hangszeres zenét és dallamokat) eredményező gyűjtés az arab népzenei munkálatok egyik kiindulópontjának számít napjainkban is. Ugyanis Bartók hihetetlenül maga színvonalú lejegyzési technikája ezeknek az ugyancsak díszítésekben (ún. melizmákban) gazdag dallamanyagoknak a lekottázásában is teljes mértékben érvényesül.

Az afrikai szóművészet hazai bemutatásának első érdemleges kísérleteit is a 20. század első felében érhetjük tetten. (Más kérdés, hogy jó száz évvel korábban volt a magyar művelődéstörténetnek egy villanása, amikor Döbrentei Gábor az Erdélyi Múzeum első, mindössze 10 évfolyamot megért sorozatában Herder nyomán közread nyolc olyan malgas folklórszöveget, amelyet eredetileg egy francia lovag-költő a 18. század harmadik harmadában gyűjtött.)

Viszont visszalépve a 20. századba elmondhatjuk, három kiadása nyomán (ma már az Magyar Afrika Tudástár anyagában is megtalálható az interneten) igen csak közismert mű Radnóti Miklós fordításgyűjteménye (*Karunga*,

a holtak ura, 1944), amelyről az első és mindeddig egyetlen ismertetést Vajda László írta 1945-ben, és amely utóbb a régi Európa Könyvkiadó egyik legszebb sorozata, a *Népek meséi* indító kötetévé válik az 1957-es újrakiadás által. Mint Vajda megállapítja, a kötetben szereplő szövegek, leszámítva a harmincas évek elejéről származó énekk fordításokat, egy német és egy francia gyűjteményből lettek összeválogatva, és zömükben nem mesék, hanem teremtés- és eredetmítoszok.

A másik, két évvel korábban megjelent jelentős válogatás Fónagy Iván, a később nemzetközi hírűvé vált nyelvész és stilisztika munkája (*Wawiri*, 1942) bár nemcsak afrikai szövegeket foglal magába, szinte mindmáig az egyetlen olyan primitív lírai énekgyűjtemény, amely közvetlenül autentikus forrásokból készült.

Ne feledkezzünk meg persze József Attila próbálkozásairól sem, az általa készített, sokáig kéziratban maradt, talán 1936 táján keletkezett, 10 énekes törzsi folklórszöveg magyarításából ugyanis nyolc afrikai. A hosszú életű Tiszay Andor fiatal művelődéstörténészként két kis gyűjteménnyel próbálkozott (*8 exotikus dal*, 1938, *Barbár bölcsességek*, 1941), amelyekben ugyancsak szintén szép számmal szerepelnek afrikai példák.

Afrikába szakadt magyar orvosok soráról kell itt még megemlékeznünk. Különösképpen, hogy jó néhányan figyelemreméltó írásos műveket hagytak maguk után. Általánosságban elmondhatjuk, hogy magyar orvosok napjainkban is szép számban próbálnak segítséget nyújtani helybéli afrikaiaknak, még ha közreműködésük a lényegében egészségügyi ellátás nélkül feltápaszkodni igyekvő kontinensen nem több mint néhány csepp a tengerben. Viszont jó néhány magyar művelődéstörténeti, illetve orvostörténeti szempontból figyelemreméltó és nagy értékű szerepvállalásról tudunk – még hozzá összefoglaló, áttekintő formában – Pusztai Gabriella értékes monográfiája (2016) alapján.

Amint a Szegeden doktorált kolléga is írja, az első olyan orvos, akitől tudósításokat olvashatunk Afrikáról, Gáspár Ferenc (1861–1923), aki a monarchia hadihajóin utazva bejárta az egész földkerekséget, és terjedelmes, sok kötetes, gazdagon illusztrált könyvekben számol be, sok más mellett, a világ egészségügyi helyzetéről, a trópusi betegségekről, és így többek között a Kongó torkolatvidékét is egy önálló kötetben leírja.

Annál izgalmasabb Fuszek Rudolf életútja, aki először (1909–1913) Kamerunban dolgozott, majd némi megszakításokkal 1941-ig Libériában praktizált, s tíz évig vezette az ország Egészségügyi Minisztériumát. Maszkgyűjteménye, amelyet a Néprajzi Múzeumnak ajándékozott, az intézmény egyik legértékesebb afrikai tárgyi együttese. Érdemes megemlíteni, hogy hagyatékában, amelyet leszármazottai őriznek, mintegy 20 ezer kórlap található egykori betegeiről, amely az egykori afrikai egészségügyi állapotok egyedülálló

forrásaként szolgál(hatna), már amennyiben végre valamely könyvtár vagy Múzeum az anyagot megvásárolja, és lesz kutató, aki azt fel is dolgozza.

Mészáros Kálmán, akit nem annyira orvosként, mint inkább vadászként ismert meg a hazai érdeklődők tábora könyve okán, 14–15 éven át praktizált Etiópiában (1924–1938), ahol a Négus, I. Hailé Szelasszié etióp császár és családja házi orvosaként is működött.

Sáska László doktor Afrika-kutató (1890–1978) személye ugyancsak a nagy figyelmet érdemlő Afrikába szakadt magyar orvosok közül való. Mivel (nagyenyedi születésű lévén) a Romániához csatolt Erdélyben nem tudott elhelyezkedni, 1933-ban feleségével együtt felkerekedve Afrikába indult. Előbb Szomáliában, majd Etiópiában telepedett le, ahol többek között Hailé Szelasszié vejének lett az udvari gyógyítója. Mint az ország egyetlen képzett orvosa, aki tízezreket kezelt a következő két év során, kiérdemelte az „Etiópia Albert Schweitzere” címet. Az olasz betörés 1935-ben megakasztotta orvosi tevékenységét. Majd 1937-ben áttelepült Tanzániába, ahol élete végéig praktizált. Foglalkozott a trópusi betegségekkel, természettudományi gyűjtőmunkát végzett, érdeklődése növényekre és állatokra egyaránt kiterjedt. Számos cikket publikált anyagából. Memoárja (*Életem Afrika*, 1969) több kiadást megért. *A maláriától a rákig* c. könyve (1939) nagy figyelmet keltett. Beválasztották a brit rákkutató orvosok szövetségébe (bár e témakörbe vágó esetleges angol nyelvű írásait mindeddig nem sikerült fellelni?!). Sáska mára történelmi babérokkal is rendelkezik, hiszen az ugyancsak Szegeden doktorált kiváló etiopistának, Szélinger Baláznak köszönhetően megjelent legutóbb angol nyelvű könyve (2015), amely az olaszok etiópiai atrocitásait tárja fel.

Thanhoffer Lajos (1902 – halála éve ismeretlen), 1934-ben vándorolt ki, és Belga-Kongó Katanga tartománya kongolói kórházában vállalt munkát, majd egy leopoldville-i kórház vezetője lett. Orvosi tevékenysége mellett az afrikai néprajz és művelődéstörténet területén is végzett kutatómunkát. A második világháború idején hazatért, majd utóbb újra Belga-Kongóba utazott, és egy textilüzem orvosaként működött. Élete végéről mit sem tudunk. Mindenképpen említést érdemel viszont Scheitz László (1897–1963), aki ugyancsak Belga-Kongóban előbb (1936–1939) egy aranybánya társasághoz szegődött, majd visszatérve (1948–1963) Katanga egészségügyi minisztere mellett államtitkári posztot töltött be (1953-tól).

Számos olyan Afrikába került magyar orvosról kellene szólnunk még, akik áldozatos munkájuk okán megérdemelnék a figyelmet. Akit a témakör részletesebben érdekel, gazdag ismeretanyagot találhat Pusztai említett kötetében. Három nevet azonban még szeretnénk felsorolni, azokat, akik Albert Schweitzer lambaréné-i kórházában tevékenykedtek. Ezek: Györkovács László (1900–?), Márton Kálmán (1921–1978), Baksai László (1949). Utóbbi egyébként négy éven át (1994–1998) vezette is kórházat.

Afrikáról: a nagy világégés után

Az Afrika iránti magyarországi érdeklődés második világháború utáni első korszaka közvetlenül a háború lezárulásától, az 1945 utáni évektől számítható, a második 1989-től kezdődően. A nagy világégés után lényegében Vajda László (1923–2010) teremti meg a hazai etnológiai diszciplínát, amelynek résztvevői még Bodrogi Tibor (1924–1986) és Boglár Lajos (1929–2004). Afrikai munkássága Vajdának és Bodroginak van, bár az elsősorban amerikanistaként ismert Boglár is ritka alkalommal kirándult az afrikanisztika területére.

Vajda utóbb a külföldre szakadt magyar kutatók sorába került, 1956-ban kiábrándulva a kommunista diktatúrából elhagyta Magyarországot, és utóbb élete végéig a müncheni egyetem professzoraként munkálkodott. Kiemelkedik hármuk tevékenységi köréből a hazai művészetetnológiát megalapító Bodrogi Tibor munkássága, aki számos dolgozat mellett egy több nyelvre lefordított monográfiát, albumot alkotott *Afrika művészete* címmel (magyar nyelvű kiadása: 1967), és lényegében több elméleti írásában megteremtette a hazai művészetetnológia alapjait. Jóllehet érdemes volna a viszonylag keveset publikáló Vajda László afrikai tanulmányait is összegyűjteni egy külön kötetbe, mivel azok többnyire különleges, korábban még fel nem kérdőfeltevésekre a tudományos kutatás legmagasabb színvonalán adott válaszokkal hívják fel magukra a figyelmet.

A hazai afrikanisztika helyzetét szinte példázatos módon mutatja fel, hogy a nemrégiben elhunyt költő, Tóth Éva 1960 körül írott szakdolgozata, amelynek témája a frankofón afrikai irodalom volt, (véltetően összefüggésben a téma iránti hazai érdektelenséggel) véglegesen elveszett. Jóllehet ő már azokban az években felismerte például a nyugat-afrikai történelmi és kulturális azonosságtudat legfőbb forrását alkotó Szungyata eposz Niane-féle változata megjelenésének (1960) fontosságát, és elemzésekkel ellátva több részletét magyarra fordította (kiadását: lásd a legutóbb, frissen elindított *Philologia African Hungarica*, 2020/1–4. szám hasábjain).

Mindemellett az 1989-ig tartó majd öt évtizedben (még ha néhol ideológiai koloncokkal is terhelt) számos értékes afrikanisztikai kutatási eredmény látott napvilágot (természetesen az említett *Studies in Developing Countries* sorozat darabjain túl).

Mind Bognár, mind Simai foglalkoztak általában a harmadik világ problematikájával, azonban az afrikai tematikával konkrét formában sosem szembesültek. Az egykori tudós körökből lényegében csak Szent Tamás akadémikus publikációs tevékenysége emelkedik ki, aki pályafutása első szakaszában – összefüggésben tanzániai vendégtanársága éveivel igen sok tanulmányt, egy tanzániai problematikát taglaló kötetet, utóbb pedig egy többször is újrafogalmazott elemzést tett közzé, mégpedig a gazdasági elmaradottság

kérdésköréről, amely számos nyelven, még arabul is napvilágot látott. Szent-tes egyébként nem afrikanistának, még csak nem is közgazdásznak, hanem a fejlődéstudomány, vagy még inkább a gazdasági társadalomelmélet tudósának tartja saját magát.

Balázs Judit nevét említhetjük még e területről, aki számos ország-tanulmány mellett a nemzetközi béke-kutatás elismert szakértőjévé vált. Elemzései tucatnyi afrikai ország mellett Dél-Afrikára irányultak elsősorban. A vizsgált kérdéskörök sorában az elszegényedés, a nyugati kiszolgáltatottság, az ún. gazdasági államkudarc okainak körüljárása mellett foglalkozott a fegyverkezés súlyos pénzügyi és társadalmi következményeivel is. Kiss Judit viszont általános gazdasági kérdések mellett figyelmét hosszú időn át az afrikai agrárgazdaság kérdéskörére irányította. Bár folyamatosan foglalkozott és foglalkozik a nemzetközi segélyezés kérdésével. Egyik szerzője és szerkesztője a magyar gazdaságtudomány egy nagymonográfiájában lecsapódó, magas színvonalú friss kísérletének (lásd: A szubszaharai Afrika gazdasága a XXI. században, 2017).

Történészek nevét kell itt említenünk: Salgó László a francia gyarmatosítás-történet kapcsán érintette az afrikai témakört. A későbbiekben Ázsia- és még inkább India-kutatóvá lett Balogh András első kutatói korszakában Afrika modern kori történetével foglalkozott. Visszatekintve kell látnunk az egykori külügyminiszter, Sík Endre monumentális 4 kötetes Afrika-történetét, amely angolul és franciául is megjelent. E munka iránt, amely egyes kritikái szerint már megjelenésekor elavult, mindmáig érdeklődés kíséri Afrikában szociálisan érzékeny egyetemi kollégák részéről. A Szegedről indult Kende István Salgónál termékenyebben publikált az afrikai gyarmatosítás történet témaköreiben, és ő szerkesztette a máig jól hasznosítható *Fejlődő országok lexikonát* (1975). Lugosi Győző, bár a hagyományos madagaszkári történelem témakörében alkotott egy maradandó és meg is jelentetett doktori disszertációt, illetve fontos dolgozatokat publikált Benyovszky valós szerepének kijelölésében utóbb témaelhagyóvá vált (és sajnos minap a COVID áldozata lett).

Rendkívüli nagyságrendű Pócs Tamás akadémikus munkássága, aki botanikus létére az afrikai növények, jelesen az igen gazdag variációkkal bíró mohák tudósa. Több tucatnyi típus felfedezése kapcsolódik hozzá, közülük jó néhány az ő nevét viseli. Nem feledkezhetünk meg Gábris Gyula geográfusról, aki kötetre való természetföldrajzi, illetve tudománytörténeti írással, elemzéssel szolgálta a kontinens hazai ismeretbővítését, miközben új összefüggések feltárására is vállalkozott.

Egy időben a magyar agrárkutatók nagy figyelmet keltő, mondhatni, kegyelt partnereknek, szakértőknek számítottak ENSZ-szervezetekben. A gödöllői (ma Szent István) egyetemen Varga János alapította a trópusi tanszékét, amely bázishelye volt valaha a számos nemzetközi szakértői feladatot

felvállaló és sikerrel ellátó Kanizsai Endrének. De ebből a műhelyből sugárzott ki Obszut József is, aki feleségével együtt éveket töltött el Tanzániában, illetve Etiópiában, és e terepmunkák sokoldalú eredményei számos magyar és angol nyelvű munkában kerültek rögzítésre.

De hogy a bölcsész ágazatokra is vessünk pillantást, említhetjük, hogy a 19 kötetes Világirodalmi Lexikon elkészítése a nyolcvanas–kilencvenes években, amely nemzetközileg is figyelemre méltó magyar vállalkozásnak számít ebben a műfajban, egy irodalmár stábot hozott létre a végül is sokszáz afrikai szócikk elkészítése céljából. Páricsy Pál sajnos később pályaelhagyóvá vált, jöllehet számos szócikk, illetve önálló dolgozat és két önálló kötet mellett néhány nagyszabású szerkesztői feladatot (irodalmi enciklopédia, két kötetes, igen terjedelmes angol nyelvű afrikai irodalmi konferencia kiadvány stb.) ellátó munka kötődik a nevéhez. Keszthelyi Tibor diplomata karrier mellett viszont megírta az első magyar afrikai irodalmi monográfiát (1970), amely németül is megjelent. Gergely Ágnes készítette el viszont az első személyi monográfiát az immár világhírűvé vált, mártírhalált nigériai igbo költő, Christopher Okigbo erősen modernista, ezoterikus költészetéről (1986). Lángh Júlia nevét kell még említenünk, aki két irodalmi igényű afrikai naplójáról (1996, 2002) ismert leginkább afrikai téren, bár számos írással, fordítással is szolgálta a frankofón afrikai irodalom hazai megismertetését.

A népzene és a néptánc területén is megvalósult néhány rövidebb idejű terepmunka, amelyek fontos közleményeket eredményeztek. A zenetudós Kárpáti János Marokkóban, a népzene-tudós Sárosi Bálint Etiópiában, amint a két néptánc-kutató, Martin György és Vadasi Tibor is Etiópiában végzett gyűjtőmunkát. Mindemellett a legkiemelkedőbb eredmények az egyiptomi kopt zene területén születtek: Borsai Ilona (1924–1982) kötetre való fontos elemző tanulmányt közölt, míg a Kodály-tanítvány Tóth Margit (1920–2009) évtizedes munkával jegyezte le a régi kopt zenei hagyományokat (1998).

Ami a néprajzi–etnológiai szakterületet illeti, az 1945 utáni korszakot lényegében a *fiatalabb triásszal*, a csonkán maradt életművet, bár így is jelentős munkásságot maga után hagyó, fiatalon eltávozott Ecsedy Csabával (1942–1995), az ugyancsak túl korán elhunyt szuahéli nyelvész és néprajzkutató Füssi Nagy Gézával (1946–2008) és a még tevékeny jeles etnológussal, Sárkány Mihállyal (1944) jellemezhetjük, akikhez utóbb negyediként jelen írás szerzője is kapcsolódott. Ecsedy egyrészt dél-szudáni burun gyűjtéseiből közölt néhány figyelemre méltó munkát igen korai halála előtt, illetve doktori disszertációjában az afrikai termelési mód kérdéskörével igyekezett szembenézni. Füssi Nagy Géza főleg Kelet-Afrika etnikatörténetével foglalkozott, és ő adott ki először Magyarországon szuahéli nyelvtant, magyar–szuahéli és szuahéli–magyar szótárt. Sárkány Mihály (1944) fő kutatási területe viszont Afrika hagyományos gazdasága, miközben ő is Kelet-Afrikában végzett terepmunkát. A kenyai kikujuk között eltöltött hónapok

gyűjtési eredményeinek publikált anyaga lassanként egy testes monográfiát tesznek ki. Gyűjteményes kiadásuk időszerű volna.

Mindemellett nem feledkezhetünk meg Voigt Vilmosról (1940) sem, aki mint az egyetemes világfolklor nemzetközileg is a legmagasabbakra jutott tudósa, számos alkalommal vállalkozott afrikai népköltészeti témák kérdéseinek felvetésére. Ugyanígy Búr Gábor (1956) történésről sem, aki hasonlóképpen csatlakozva az előbb felsoroltak hármához, illetve négyes csoportjához, még a rendszerváltás előtt jelentette meg kitűnő könyvét Dél-Afrika későbbi emblemikus elnökéről, Nelson Mandeláról. Az ő munkásságuk azonban már erőteljesen átnyúlik az utolsó, 1989 utáni tudománytörténeti korszakra.

A magyar afrikanisztikai tudománytörténet megszállott művelőjének számított Krizsán László (1929–2006), aki ugyan szakmája szerint könyvtáros-történésznek számított, azonban munkásságával elsősorban a néprajz közeli művelődéstörténetet szolgálta. Így különösen Magyar László kapcsán tárt fel számos korábban ismeretlen adalékot, még ha első magyar afrikanisztikai néprajzi terepmunkásunk írásos öröksége kapcsán számos téves elképzelést is táplált. De Sass Flóra, Teleki Sámuel, a két jezsuita, Czimmermann István és Menyhárház László, Torday Emil, Almásy László vagy Mészáros Kálmán kapcsán is új vagy rég elfeledett adatokat hozott napvilágra, és ezzel mozgásokat teremtett a hazai kutatások területén.

Mindeközben (éppen ezen áttekintés szerzője szervezésében) 1982-ben megalakult az Eötvös Egyetem Természettudományi Kara Regionális Földrajzi Tanszékén az ELTE Afrikai kutatási Program, amely néhány publikáció mellett tudományos üléseket, illetve három nagysikerű nemzetközi konferenciát szervezett (1982, 1984, 1989). Az első konferencia anyaga két kötetben megjelent. A második esetében közel száz, a harmadik esetében közel négyszáz előadás szöveg kiadatlan maradt, mivel a felívelő szakmai tevékenységet a magyarországi rendszerváltás gyakorlatilag rövid úton felszámolta.

Magyar afrikanisták külföldön

Ami viszont a külföldre szakadt magyar afrikanista tudósokat illeti, elsőként Vajda László tanítványát és munkatársát, a nemrégiben elhunyt Kecskési Máriát (1935–2019) kell említenünk, aki monográfia méretű afrikai művészeti kiállítási katalógusok elkészítésével Müncheni Etnológiai Múzeum, illetve két Tanzániába vezető és terepmunkán alapuló monográfiával tette nevét emlékezetessé. Három magyar etnológus Franciaországban tevékenykedett a Kádár-korszak idején. Görög Veronika (1934) a francia afrikai mesekutatás kiemelkedő alakjává vált. Hazatérését követően magyarul is kiadott egy *bambara* mesekötetet és egy figyelmet érdemlő tanulmánygyűjteményt.

Zempléni András (1940), aki egy ideig Pécsen is végzett oktatótevékenységet, mint a nyugat-afrikai *szenufók* titkos társasága felavatott tagja, a nyugat-afrikai népek (társadalom)pszichológiai kutatásának jeles képviselőjévé vált. Ugyancsak részben hazatérve több tanulmányt közölt magyar nyelven. Kecskési Mária viszont röviddel a halála előtt hívta fel a figyelmünket egykori bécsi tanuló társa, Gollnhofer Ottó (1934–1994) nevére, aki ugyancsak Párizsban, a nagynevű tudóssasszony, Germaine Dieterlen tanítványaként lett a gaboni *mitsogo* nép jeles kutatója.

Szalay Miklós (1940) viszont a zürichi Völkerkundemuseum vezető munkatársa és a város egyetemének professzora volt. A hagyományos afrikai művészetre irányuló gazdag munkásságát, amelyet mindmáig csak részben sikerült feltérképezni, tanulmányok sora mellett fontos monográfiák is szegélyezik. Nem feledkezhetünk meg Riesz Jánosról (1941) sem (nevét máig így írja), akit szüleivel együtt ötéves korában utasítottak ki a Dunakanyarból, így iskolába még nem járván magyarul nem tanult meg, viszont a magyarok mindenkor mentora volt Bayreuthban rektor-helyettesként és intézetvezetőként. A frankofón afrikai irodalmi kutatások egyik vezető alakjává vált az elmúlt évtizedekben. Munkásságát igen sok könyv és nagyszámú elemző tanulmány teszi teljessé.

Nicolas de Kun (1923) életrajzát sem sikerült felderíteni, bár magyarsághoz való kötődését egy Magyarországon kiadott történelmi munka és egy Magyar Lászlóról készített francia nyelvű tanulmány is igazolja. Mint geológus, illetve mineralógus egykor hatalmas művekben tárta fel Afrika geológiáját és bányászati lehetőségeit.

Két építésszel zárjuk bemutatásunk e fejezetének sorát: Huszár László (1932–2007) tervezőmérnök a külföldre szakadt magyar szakemberek táborát szaporítja. Számos publikációja gyakorlatilag beszerezhetetlen, mivel nagyszabású ghánai tervező munkájához kapcsolódnak, ahol több tízezer lakost tervezett a Voltai Régióban élő családok számára. Polónyi Károly (1928–2002) nem az emigráns magyarok körét gazdagította, mindemellett hosszú időt töltött Afrikában. Ugyancsak várostervező építészként működött a kontinensen: a nigériai Calabar állam fővárosa és négy városa rendezési terve származik tőle, majd Etiópiában a főváros, Addisz-Abeba rendezési tervének kidolgozását készítette el, a Forradalom tere tervezője, utóbb vendégtanár Algériában, illetve a még a ghánai Kumasiban is tevékenykedett, könyvében, amely magyarul és angolul is megjelent, részletesen beszámol afrikai tevékenységéről.

* * *

Tanulmányunkban természetesen csak arra volt módunk, hogy a legjelentékenyebbnek tűnő jelenségcsoportoknak, eredményeknek, szereplőknek adjunk helyet. A magyar afrikai kapcsolatok, a hazai afrikai érdeklődés és ku-

tatások feltárása és összegezése még sok és sokféle feladat elvégzését igényli a jövőben.

A magyar afrikanisztika több évszázadot átfogó eredményeinek a feltárására tett kísérletek ugyanakkor egy sajátos általános tudománypolitikai, sőt, politikai probléma megfogalmazásához is elvezették jelen áttekintő dolgozat szerzőjét. Mégpedig ahhoz a szinte lelki sebeket hagyó ráébredéshez: mennyi tudás-érték megy a semmibe évről évre, évtizedről, évtizedre, évszázadokról évszázadokra a magyar tudományosságban, akár csak az afrikanisztika területén is.

Példák tömegét tudnánk itt felsorolni akár csak a 19. és 20 századból a legkülönbélebb tudományos területén kiadott folyóiratok, periodikák anyagából, olyan kutatói eredményekről, amelyeket folyamatosan, ma is, mindennapjainkban hasznosíthatnánk. Most mindössze egyetlen egy *tudománytörténeti nagyságrendű elvetélést, elhullajtást* emlétek itt. Az egykori Afroázsiai Kutatóintézet, utóbb Világgazdasági Intézet által 1965 és 1991 között kiadott 134 rövidebb-hosszabb füzetet, könyvet (adott esetben akár 4–5 nyelven) *Studies on Developing Countries* címen (az ún. sárga-barna füzeteket), amelyek különféle fordítások mellett zömükben magyar szerzők kutatási eredményeit foglalják magukba. A sorozat ma természetesen, mint az átkos Kádár-korszak terméke teljesen figyelmen kívül marad a kutatás aktív zónát képező palettájáról (jellemző módon egy általam javasolt magyar doktorandusz nem itthon, hanem a lipcsei egyetemen készül ezt a tudományos érték-halmazt összegezni és értékelni a német tudományosság számára). Sőt, sem a nevezett akadémiai intézetben, sem az MTA könyvtárban nincs kellőképpen regisztrálva, vélhetően nincs is meg minden kötete. Mi több, amikor a sorozat bibliográfiáját próbáltam meg összeállítani (lásd: Magyar Afrika Tudástár, internet), számos darab adatait nem itthonról, hanem az ausztráliai nemzeti könyvtár adattárából kellett előásnom. Felvetésem alátámasztásául most csak annyit emlétek, e sorozatban tucatnyi afrikai elemzés található Szentes Tamás akadémikus munkái közül, amelyek például elvezettek számos nyelvre lefordított és az elmaradottság témáját elemző, világsikert aratott könyvre (lásd ma ezt is a Tudástárban) megszületéséig. Vagyis ahhoz a máig meg nem haladott tudományos remekműhöz, amely egyrészt felmutatja, milyen gazdasági összetevők okozzák a harmadik világban tapasztalható mérhetetlen szegénységet, másrészt azt is, melyek lehetnének a kivezető és a felemelkedéshez elvezető utak.

Nem beszélve persze Magyar László fia jövőjét, magyarországi szakmai felkészülését és népe felemelése érdekében való hazatérését tervező üzenetéről, Torday Emil afrikai emberek iránt érzett különös vonzódásáról, mondhatni, rajongásáról, emberi-közösségi vagy akár egészségügyi segítőkészségéről, az írásunkban bemutatásra került és sok más orvosunk megszakadásig cselekvő embermentő humanizmusáról, az afrikai emberek iránti elkötele-

zetségéről, amelyek, úgy vélem, egytől-egyig azt sugallják nagy erővel, azt a gondolatot vetítik ránk megkerülhetetlenül (akár Szentes akadémikus elemzéseivel összhangban is), hogy mindenkinek mindenekelőtt a saját népét, országát, kultúráját kell szolgálnia.

BIBLIOGRÁFIA

Általános tematikájú áttekintések

BIERNACZKY Szilárd

- 2014 Afrikai tanulmányok Magyarföldön?! 150 éve vajúdik országunk egy tudományterület létrehozásával, *Magyar Tudomány*, 175. évf., 12. szám, december, 1410–1423. old.
- 2016 Távol Afrikától? Avagy 54 ország kultúrája mégis csak behatol Magyarföldre?! (A magyar Afrika-könyvkiadásról 1945-től napjainkig), *Valóság*, 59. évf., 5. szám, 27–44. old.
- 2017 A magyar afrikanisztikai tudománytörténet kronológiája (javított, bővített új kiadás, *AHU MATT*, 2017, pp. 1–34. old., No. 000.002.421,
- 2017 Magyar afrikanisztikai bibliográfia, *AHU MATT*, 2017, pp. 1–307. old., No. 000.002.442, <http://afrikatudastar.hu>
- 2017–2018 (2019) Afrikai színhagyományok Magyarországon. A több ezer nyelvi–kulturális csoportot magába foglaló földrész folklórkincsének megismerése hazánkban 1. – A kezdetektől az ötvenes évekig, *Ethnologia*, 2–3. évf., 1–8. szám, 405–443. old.
- 2019 Afrika megismerésének útján, *Valóság*, 62. évf., 11. szám, november, 97–112. old. (= 2019, Afrika megismerésének útján – Válogatás a magyar szerzők által létrehozott mind gazdagabb szakirodalomból, *Afrika Tanulmányok*, 13. évf., 1–2. szám, 115–134. old.)
- 2019 Afrika az erdélyi művelődés történetében, *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*, 26. kötet, 315–340. old.
- 2020 Afrikai és afrikai témájú regényirodalom Magyarországon (1989–2019), *Helikon* 66. évf., 4. szám, 606–631. old,

--- magyar orvosok Afrikában

BAKSAI, László

- 2003 *Lambaréné-küldetés*, Budapest, Medicina Könyvkiadó, 169 old.

BORSÁNYI László

- 1969 *A nyugat-afrikai dan-kran művészeti stílusegység néhány jellegzetes vonása a Fuszek Rudolf dr. féle maszkgyűjtemény elemzése alapján*, szakdolgozat, Budapest, 141 old. + mellékletek,

PUSZTAI Gabriella

- 2016 *Senki sem élhet nemesebben. Magyar orvosok Fekete-Afrikában*, Kunszentmárton, Helytörténeti Múzeum, 255 old.

SÁSKA László

- 1939 *A maláriától a rákig, Arusha, Tanganyika Territory*, Rákoscscaba, 164 old.
- 1969 *Életem, Afrika*, Bukarest, Ifjúsági Könyvkiadó, 412 old.
- 2001 *Nagyenyedtől az Egyenlítőig*, Sáska László afrikai kutatási hagyatékából vál. és sajtó alá rendezte: GYÖRFFY Dénes, Kolozsvár, Tinivár Kiadó, 174 old.
- 2015 *Fascist Italian Brutality in Ethiopia, 1935–1937*, szerk. Szélinger Balázs, London, The Read Sea Press, pp XII + 165. old.

THANHOFFER Lajos

- 1943 *Kongó. Orvosi táskával Afrika földjén*, Budapest, Királyi Magyar egyetemi Nyomda, 317 old.

--- *Angol–búr háború (a 19. század utolsó harmadától)*

BIERNACZKY Szilárd

- 2013 *Búrok a magyar művelődés történetében, Afrika Tanulmányok*, 7. évf., 1. szám, pp 89–118. old.

BULYOVSZKY Károly (Gyulafalvi)

- 1901 *Boer-angol tűzben*, Budapest, Athenaeum Rt Könyvnyomdája, 174 old.

DOYLE, Arthur Conan

- 1902 *A dél-afrikai háború. Annak okai és vezetése*, ford. Aliquis, Budapest, Szilágyi Béla bizománya, 164 old. (eredetileg: *The Great Boer War*, 1902)

DUKA Tivadar

- 1901 *Levelek a boer-angol háborúból*, Budapest, Hornyánszky, 49 old.

HEGEDŰS Pál

- 1900 *A Dél-Afrikai kérdés*, *Budapesti Szemle*, I. közl.: 282. szám, június, 321–349, II. közl.: 283. szám, július, 28–66, III. közl.: 284. szám, augusztus, 200–238, IV. közl.: 285. szám, szeptember, 357–398, V. közl.: 286. szám, október, 30–53. old.

SIMON Vilmos

- 1902 *A búr szabadságharc*, Budapest, Belvárosi Könyvnyomda, 133 old.
- 1903 *Élményeim az angol–búr háborúban*, Budapest, magánkiadás, Árpád Nyomda, 224 old.

SZABÓ-ZSOLDOS Gábor

- 2009 *Egy magyar a búrok oldalán. A második angol–búr háború Péchy Tibor szemszögéből*, OTDK dolgozat, 60 old. (lásd az interneten)

- 2011 A második angol–búr háború (1899–1902) és Magyarország a sajtó és a közvélemény tükrében, in: Antos Balázs – Tamás Ágnes szerk.: *Szemlények ötszáz év magyar történelméből*. A III. modern kori magyar történeti PhD-konferencia tanulmányai, 269–279. old.

--- **Leo Frobenius hatása Magyarországon (1930-tól)**

BIERNACZKY János

- 2002 *Frobenius-kommentárok*. Megjegyzések Leo Frobenius 1933-ban megjelent *Kulturgeschichte Afrikas* című műve magyar fordításához, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 189 old.
- 2004 „A ténykutatás fanatikusa” (Frobenius műveinek tudományos háttéréről), *Néprajzi Látóhatár* (Debrecen) 16, 1–2, 143–165. old.

BODROGI Tibor

- 1969 Bevezető és jegyzetek, in: FROBENIUS, Leo: *Fekete Dekameron*, Budapest, Magyar Helikon, 7–9, 205–209. old.
- 1981 Leo Frobenius (1873–1938), in: FROBENIUS; Leo: *Afrikai kultúrák. Válogatott írások*, szerk.: BODROGI Tibor, Budapest, Gondolat, 5–15. old.

HAMVAS Béla

- 1935 Kultúrmorfológia, *Protestáns Szemle*, június, 279–286. old.

KERÉNYI Károly

- 1939 Paideuma, *Paideuma* (Leipzig), 1, Juli, Heft 4, 157–158. old.

MARÓT Károly

- 1938 K.Th. Preuss és Leo Frobenius – in memoriam –, *Néprajzi Értesítő* (Budapest), 30, 2–4, 1–8. old. (Frobeniusról: 1–3. old.)

NÉMETH László

- 1935 (1981) *San Remo-i napló*, Budapest, Magvető, 99 old. (Eredeti kiadás: 1935)

SZABÓ Árpád

- n. d. (1940?) Frobenius und sein Werk, *Die Westmark* (Neustadt a. H.), 5, 672. old.

VAJDA László

- 1973 Leo Frobenius heute, *Zeitschrift für Ethnologie*, 98, 1, pp 19–29.

VOIGT Vilmos

- 2013 Frobenius hatása Magyarországon, *AHU MATT*, 2013, pp. 1–12. old., No. 000.000.284, <http://afrikatudastar.hu>

--- **Az olasz–etióp háború hazai szakirodalmából**

SZÉLINGER Balázs

- 2000 *A Népszövetség halála – Dokumentumok az olasz–etióp konfliktus történetéhez, 1935–1936*, Szeged, JATE Press, 117 old. (Documenta Historica, Vol. 44.)

- 2008 *Magyarország és Etiópia. Formális és informális kapcsolatok a 19. század második felétől a II. világháborúig*, PhD. dolgozat, Szeged, Szegeti Egyetem BTK, 189 old.

**A magyar–afrikai kapcsolatok néhány fontos személyisége
(kronológiai sorrendben)**

--- Lászlai (Lázói) János (1448–1523)

FABER, Felix (Fratris Felicis Fabri)

1843–1849 *Avagatorium in Terrae Sacrae, Arabiae ed Egypti Peregrinationem*, Stuttgart, Ed. C. D. Hassler, I–III. köt.

HADOBÁS Sándor

1998 Lászlai János – Egy, a város környékéről elszármazott humanista portréja, *Borsodi Tájház Közleményei*, 1998, 3. kötet, 9–13. old.

LÁZÁR Imre

2000 Egy erdélyi zarándok Egyiptomban. Lászlai János 1483-as útja a Szent Család nyomában, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1–4. szám, 108–125. old.

V. KOVÁCS Sándor

1987 Egy epigrammaköltő a Jagelló-korban, in: *Eszmetörténet és régi magyar irodalom*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 396–427. old.

SÁRKÖZY Péter

2001 *Roma est patria omnium fuitque*. Lászlai János erdélyi főesperes sír- emléke a római Santo Stefano Rotondo templomban, Budapest, Szent István Társulat, 63 old.

TARDY Lajos

1983 Régi magyar követjárások Keleten, Budapest, Akadémiai Kiadó, 222 old.

--- Huszthy György(1500–1552)

HUSZTI (HUSZTHY), György

1881 *Descriptio peregrinationis Georgii Huszthii* (Codex Bibliothecae Vaticanae Romae, Reg. num. 931), pravi član dr. Petar Matković, *Starine Knyiga*, XIII, 1-38. old.

TARDY Lajos

1977 *Rabok, követei, kalmárok az oszmán birodalomról*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, (Huszthyról: 208–269. old., Huszthy latin nyelvű emlékiratának magyar fordításával)

1979 *Régi híriünk a világban*, 1979, Budapest, Gondolat, Huszthyról: 75–80. old.

--- **Tóth Ferenc (Baron François de Tott)(1733–1793)**

BIERNACZKY Szilárd

- 2013 Egy magyar világjáró emlékiratai – immár magyar nyelven (François Baron de Tott többek között a 18. századi Egyiptomról), *Afrika Tanulmányok*, 7. évf., 3. szám, pp 61–72. old.

TÓTH Ferenc

- 2012 *Egy magyar származású francia diplomata Kelet-Európában a 18. század második felében. François baron de Tott (1733–1793) életpályája*, Akadémiai doktori értekezés, Budapest, 249 old.

TÓTH Ferenc (TOTT, François baron de)

- 1785 *Mémoires du baron de Tott sur les turcs et les tartares*, I–IV. köt., Amsterdam.
- 2008 *Emlékiratai a törökökről és a tatárokról*, a ford. munkaközösséget vezette, a bev. tanulmányt írt, szerkesztette: Tóth Ferenc, jegyzeteket írta: Ivanics Mária, Szombathely, Vasi Szemle Szerkesztősége, 296 old.

TÓTH Ferenc báró

- n. d. (1933?) *Tóth Ferenc születésének kétszázéves évfordulójára 1733–1933*, memoárjának Egyiptomot tárgyaló része, Békéscsaba, Körösvidék R.-T.

--- **Dombay Ferenc (1758–1810)**

BENDEFY-BENDA, László

- 1934 Dombay Ferenc 1758–1810, in: *Magyar utazók Afrikában (I. Felfedezők)*, Budapest, Magyar–Etiópiai Expedíció Országos Bizottsága, 161–168. old.

DOMBAY Ferenc

- 1789 *Geschichte des Türkischen Reiches nebst e. kurzen Beschreibung d. Lander, Religion, Sitten, Regierungsart und Kriegsverfassung dieses Reiches*, Wien, Hartl (bei Sebastian Hartl Buchhändler in der Singerstrasse), 556 pp.
- 1794–1795 *Abdulhasan Ali ben Abi Zera. Geschichte der mauritanischen Könige, aus dem arabischen übersetzt mit Anmerkungen*, 1–2 köt., Agram (Zágráb), Verlage der bishöflichen Buchhandlung,(1) bevezető (számozatlan), 1–277 (szöveg), 1–32 (számozatlan mutató) old., (2) X + 412 + 23 old. (2. kötet: 1797-es kiadása is létezik)
- 1795 *Auszug der Lebensgeschichte der Propheten Mohammeds mit Bezug auf dessen religions-politische und moralische Gesetze*, Agram, von Novoszelsche Buchhandlung, 208 old.
- 1795 *Popular-Philosophie der Araber, Perser und Türken: theils gesammelt, theils aus Orientalischen Manuscripten übersetzt. Beteiligte Personen und Organisationen*, Agram (Zágráb), von Novoszelsche Buchhandlung, 277 pp.

- 1800 *Grammatica linguae Mauro-Arabicae juxta vernaculi idiomatis usum accesit vocabularium Latino-Mauro-Arabicum*, Vindobonae (Wien), Apud Camesina, 136 old. (in latin)
- 1801 *Geschichte der Scherifen oder der Könige des jetzt regirenden Hauses zu Marokko*, Zagreb, Agram, 324 old.
- 1803 *Beschreibung der gangkaren marokkanischen Gold-Silber- und Kupfer-Münzen nebst einem Anhang von einigen Münzen*, Wien, 4 + 53 + 2 old.
- 1804 *Grammatica linguae persicae; accedunt dialogi, historiae, sententiae et narrationes persicae*; Franciscus de Dombay, Vindebonae (Wien),
- 1805 *Ebn Medini Mauri Fessani: Sententiae quaedam arabica nunc primum edidit et latine vertit*, by Abū-Madyan Muhammad Ibn-Ahmad al-Fāsī; Franz Lorenz von Dombay, Vindebonae (Wien), apud F. I. Roetzel, 72 old. (latin nyelven)

FAZEKAS István

- 2012 A Magyar Udvari Kancellária (1527–1867) és az Erdélyi Udvari Kancellária (1695–1867) története, In: Ujváry Gábor szerk.: *A bécsi magyar nagykövetségi épület: Hivatal- és művészettörténeti tanulmányok*, Bécs, Külügyminisztérium, 49–65. old.
- 2014 A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai a 16–18. században: hivatalnoki karrierlehetőségek a kora újkori Magyarországon, *Századok*, 148. évf., 5. szám, 1131–1156. old.

HAMMER-PURGSTALL, Josef Freiherr von (1774–1856)

- 1811 (Nekrológ) *Österreichischen Beobachter*, 1. évf., Nr 14, 61–62. old. (név nélkül, de a szerző máshol hivatkozik rá, hogy ő írta)

HELLMUTH, Leopold

- 2012 Franz von Dombay als Arabist, *Austriaca*, No. 74, pp 79–100.

SCHMIDT, Jan

- 2000 Franz von Dombay, Austrian Dragoman at the Bosnian Border, 1792–1800, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Vol. 90, pp 75–169.

--- **Geramb Ferdinánd (1772–1848)**

GÉRAMB, Marie-Joseph

- 1837 *Pèlerinage à Jérusalem et au Mont-Sinai, en 1831, 1832 et 1833*, 1-2. köt., Tornay, J. Casterman, Aîné, 416 + (377 + 30) old.
- 1840 *A Pilgrimage to Palestine, Egypt and Syria*, 1–2 köt., London, Henry Colburn Publisher, 353 + 398 old.
- 1840 (Maria Giuseppe de Géramb) *Pellegrinaggio a Gerusalemme e dal Monte Sinai negli anni 1831, 1832, 1833*, 1–3. köt., Milano, Giovanni Silvestri, 395 + 398 + 318 old.

TARDY Lajos

- 1974 Magyar utazó Egyiptomban, *Magyar Nemzet*, január 11., 4. old. (kötetben: in: *Régi híriünk a világban*, 1979, Budapest, Gondolat, 230–234. old.)

--- **Ferdinand Walsin-Esterhazy (1807–1857)**

BIERNACZKY Szilárd

- 2016 Történelmi tények a szénakazalban? Avagy a „középső” Walsin-Esterhazy (1807–1857), *AHU MATT*, 2016, pp. 1–13. old., No. 000.001.701, <http://afrikatudastar.hu>.

WALSIN-ESZTERHÁZY, Louis Joseph Ferdinand

- 1840 *Domination turque dans l'ancienne régence d'Alger*, Paris, Librairie de Charles Gosselin, 325 old.
- 1849 *Notice historique sur le Maghzen d'Oran*, Oran, Typographie de Perrier, 410 old.

--- **Magyar László (1818–1864)**

APARÍCIO, Maria Alexandra

- 1995 Um Húngaro entre Bienes em Meados do Século XIX: Interpretação e Análise das suas Relações, in: *Actas do Seminário. Encontro de povos e culturas em Angola. Luanda, 3 a 6 de Abril de 1995*, Lisbon, Comissão Nacional para as Comemorações dos Descobrimentos Portugueses, pp. 391–403.
- 2001 Ismeretlen dokumentumok Magyar Lászlóról, ford. és gondozta VAJKAI Zsófia, *Ethnographia*, 2001, 112. évf., 1–2. szám, 223–243. old.

BIERNACZKY Szilárd

- 2018 Magyar László szellemi hagyatékáról. Az elvégzett és el nem végzett kutatási feladatokról születése 200. évfordulóján, *Vasi Szemle*, 72. évf., 5. szám, 523–550. old.
- 2019 Magyar László recepciója itthon és külföldön, *A szombathelyi Magyar László konferencia aktái*, 2018 december 14, Budapest / Szeged, Primaware, 69–95. old.

ECSEDY Csaba

- 1969 Magyar László: 1818–1864, *Ethnographia*, 53, 4, 557–564. old.

FODOR István

- 1983 *Introduction to the History of Umbundu. László Magyar's Records (1859) and the Later Sources*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 327 old.

HALÁSZ Gyula

- 1936 Magyar László (1820–1864), in: *Öt világrész magyar vándorai: magyar felfedezők Benyovszkytól napjainkig*, Budapest, Grill Károly, 49–60. old.

HUNFALVY János

- 1857 Előbeszéd, in: Magyar László: *Délfrikai levelei és naplókivonatai*, Pest, Emich Gusztáv, 3–10. old.
- 1859 Előszó, in: *Délfrikai utazásai 1849–57. években*, szerk. Hunfalvy János, Pest, Emich Gusztáv nyomtatása, iii–xvi. old.
- 1874 Magyar László Akadémiai emlékbeszéd, *Budapesti Szemle*, 4. kötet, pp. 325–339.

JANKÓ János

- +1887 A Faro Szongo vízesés a Kongón (Néhány szó Magyar László érdekében), *Budapesti Szemle*, 51. köt., 128. szám, 298–302. old.

KRIZSÁN László

- 1982 *Társadalmi struktúra, tulajdonformák és életmód a Kimbundu (Ovimbundu) nép társadalmában a XIX. század közepén – Magyar László kutatásai alapján*, Akadémiai doktori disszertáció, Budapest, TMB, 419 old. (oroszul is)
- 1983 *Magyar László*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 227 old. (A múlt magyar tudósai, 11)
- 1989 A kilombók világa, *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 6. szám, 21–24. old.
- 1993 Első együttműködés a történelemben fehér és fekete bőrűek között Afrika tudományos megismerésében, *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 12. szám, pp. 15–22.
- 1993 Kilombó-közösségek az afrikai társadalmak önigazgatású mikrobázisai a XIX. században, *Vasi Szemle*, 2. sz., 205–219. old.
- 1994 Magyar László in: BALÁZS Dénes szerk.: *Magyar utazók Lexikona*, Budapest, Panorama, 252–256. old.
- 1994 Afrika rejtelmes ösvényein – Magyar László in: *Magyar utazók Afrikában*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 19–31. old.

LISTOWEL, Judit

- +1974 *The Other Livingstone*. For the first time the story can be told four men who played a crucial part in David Livingstone's discoveries..., London, Julien Friedmann, 292 old. (Magyar Lászlóról: 74–113, 132–145, 234–238, 247 old.)

MAGYAR László

- 1857 *Délfrikai levelei és naplókivonatai*, kiadta: Hunfalvy János a magyar akadémia költségén, Pest, Emich Gusztáv könyvnyomdája, 92 old. + 1 térkép.
- 1859 *Délfrikai utazásai 1849–57. években*, szerk. Hunfalvy János, Pest, Emich Gusztáv nyomtatása, 464 old. + 8. tábla.
- 1859 *Reisen in Süd-Afrika in den Jahren 1849 bis 1857*, (szerk.) Johann Hunfalvy, Pest – Leipzig, Lauffer & Stolp, 492 old.

MILDNER-SPINDLER, Roma

- 1996 Entdecker oder Abenteurer? Die Forschungen László Magyars (1818-1864) in den inneren Gebieten Angolas, *Paideuma*, Bd. 42, (Zur Geschichte der Afrikaforschung), pp. 105–140.

SEBESTYÉN Éva

- +1998 Levéltári kutatástörténet: Magyar László, *Africana Hungarica*, 1, 2, 303–327. old.
- +2007 Mi volt Magyar László halálának oka? (Válasz a benguelai hagyatéki irat leveleiben), *Africana Hungarica*, 2. évf., 1–2. sz., 157–184. old.
- 2008 *Kaland és kutatás Afrikában. Magyar László életrajza*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 288 old.
- 2008 Magyar László és a 48-as magyar emigráció (Egy 19. századi meghíúsult angol–magyar kulturális vállalkozás története), *Ezredvég*, 18. évf., 6–7. szám, június–július, 85–95. old.
- 2012 Magyar László műve és életútja, in: *Magyar László utazása Dél-Afrika belsejében az 1849–1957-es években*, közreadja: SEBESTYÉN Éva, Budapest, Balassi Kiadó – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 7–58. old.

THIRRING Gusztáv

- 1937 *Magyar László élete és tudományos működése*. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan írásai-val, Budapest, Kilián, viii + 166 old. + 2 térkép.

VAJKAI Zsófia

- 1989 Notas de László Magyar explorador da Africa, sobre a agricultura dos povos angolanos, in: *Estudos em Homenagem e Ernesto Vega de Oliveira*, Lisboa, Instituto Nacional de Investigação Científica – Centro de Estudos de Etnologia, 825–850. old
- 1997 Um Húngaro em Angola. Viagens de Ladislau Magyar (1818-1864) através dos Documentos do AHU, in: *Encontro de povos e culturas em Angola. Luanda, 3 a 6 de Abril de 1995. Actas do Seminário*, Luanda [– Lisboa], Comissão Nacional para as Comemorações dos Descobrimientos Portugueses, 361–375 pp.
- 2004 Magyar László Angolája – portugál szemmel, *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 13. szám, 25–35. old.

--- *Sass Flóra (Florence Baker)(1841/1842–1916)*

BIERNACZKY Szilárd

- 2020 Példázatos életek a magyar múltból. Sass (Szász) Flóra / Lady Florence Baker – rabszolgalányból felfedező és abolitionista, *Műhely* (Győr), 63. évf., 3. szám, 52–66. old.

BAKER, Anne

1972 *Morning Star. Florence Baker's Diary of the expedition to put down the slave trade on the Nile 1870–1873*, London, William Kimber, 240 old.

1987 *Rabszolgák földjén. Egy magyar nő felfedezők és rabszolgák között, 1870–1873*, ford. DEZSÉRI Kálmán, Budapest, Panoráma, 267 old. (Régi magyar utazók)

BAKER, Samuel White

1866 (1. kiadás) *The Albert Nyanza, Great Basin of the Nile, and Exploration of the Nile Sources*, 1–2. köt., London, Macmillan and Co., 30 + 395, 9 + 384 old. (általam használt kiadás:

1879 *Ismailia. A Narrative of the Expedition to Central Africa for the Suppression of the Slave Trade*, London, Macmillan and Co, 20 + 524. old.

1974 *A Nílus rejtélye*, vál., ford., bev. és jegyz. VÉCSEY Zoltán, Budapest, Gondolat, 381 old. + az eredeti angol kiadás metszetei (Klasszikus út-leírások, 14).

HALL, Richard Seymour

1980 *Lovers on the Nile: The Incredible African Journeys of Sam and Florence Baker*, New York, Random House. 254 old.

JANKÓ János

1887 Nő-utazók Afrikában, *Fővárosi Lapok*, 24. évf., 102. szám, 24, 743–744. old.

KRIZSÁN László

1987 Rabszolgánóból felfedező, in: *Rabszolgák földjén. Egy magyar nő felfedezők és rabszolgák között, 1870–1873*, ford. DEZSÉRI Kálmán, Budapest, Panoráma, 7–35. old. (Régi magyar utazók)

1993 Sass Flóra, in: Balázs Dénes szerk.: *Magyar utazók Lexikona*, Budapest, Panoráma, 334–338. old.

MÁRKI Sándor

1884 Magyarok Afrikában, *Pesti Napló*, november 30, 330. sz., melléklet a reggeli kiadáshoz.

1889 Magyar nők utazásai, *Földrajzi Közlemények*, 17. évf., 89–157. old. (Sass Flóráról: 144–149. old.)

SHIPMAN, Pat

2004 *To the Heart of the Nile. Lady Florence Baker and the Exploration of Central Africa*, New York, HarperCollins, 424 old.

--- **Teleki Sámuel (1845–1916)**

BORSOS Balázs

1986 (Móga Jánossal) In Memoriam Samuel Teleki, *Africana/ Budapest*, 2. sz., 108–114. old.

- 1987 (Móga Jánossal) Teleki útján Kelet-Afrikában, *Természet Világa*, 118. évf., 1. sz., 18–23. old.
- 1988 A magyar Néprajzi Múzeum Teleki-gyűjteménye, *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 5. füzet, 25–30. old.
- 1990/A A Teleki-expedíció korabeli sajtója és tudományos feldolgozása, in: *Etnológiai Tanulmányok Boglár Lajosnak ajánlva. Történelem és Kultúra* 5, szerk.: Borsányi László és Ecsedy Csaba, Budapest, MTA Orientalisztikai Munkaközösség, 73–85. old.
- 1990/B A Teleki-expedíció fényképei és a fényképezés megjelenése az Afrika-kutatásban, *Ethnographia*, 101. évf., 2. sz., 315–322. old.
- 1998/B *Szafari a pále, pále*. A gróf Teleki Samu vezette expedíció (1887–1888) szerepe és jelentősége Kelet-Afrika néprajzi feltárásában (Magyar Etnológia 3), Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet, 235 old.
- HÖHNEL, Ludwig Ritter von (1857–1942)
- 1891 *A Rudolf és Stefánia tavakhoz. Teleki Sámuel gróf felfedező útja Kelet-Afrika egyenlítői vidékein 1887–1888-ban*, leírta kísérelője: Höhnel Lajos, 1–2. köt., ford. ?, Budapest, Ráth Mór, 520 + 546 old.

--- **Jankó János (1868–2002)**

BIERNACZKY Szilárd

- 2018 Jankó János és Afrika, *Néprajzi Hírek*, 47. évf., 3. szám, 36–40. old.

JANKÓ János

- 1888 Érdekeink Észak-Afrikában, *Nemzetgazdasági Szemle*, 107–126. old.
- 1888 Kereskedelmünk Észak-Afrikában, *Nemzetgazdasági Szemle*, 12, 520–541. old.
- 1888 Afrika és a magyarok, *Budapesti Szemle*, 16. évf., 53. köt., 135. szám, 423–438. old.
- 1888 Kairói népalakok, *Magyar Szalon*, 9, 481–488. old.
- 1889 A bambusz, *Természetudományi Közlöny*, 21, 489–496. old.
- 1890 A fellah, *Budapesti Szemle*, 64, 391–415. old. (új kiadás: in: Bodrogi Tibor szerk.: *Messzi népek magyar kutatói*, 2, köt., Budapest, 1978, 56–121. old.
- 1890 *A Nílus Deltája*. A Delta földtani és földrajzi felépülése, *Magyar Állami Földtani Intézet Évkönyve*, VIII. köt., 119 old., több tábla rajzzal.
- 1891 *Stanley utazásai, kalandjai és felfedezései Afrikában*, Stanley eredeti művei alapján, Burdo életrajzi vázlatának felhasználásával, Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt, Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 281 old. + 1 tábla (újabb kiadása: 1907)
- 1891 A Gróf Benyovszky-irodalom anyagáról, *Századok*, 718–735, 797–808. old.
- 1894 Benyovszky emlékiratainak legújabb kiadása, *Századok*, 448–457. old.

THIRRING Gusztáv

- 1903 Jankó János emlékezete, *Földrajzi Közlemények*, 31. évf., V–VI–VII. füzet, május–június–július, 165–176. old.

--- **Torday Emil (1875–1931)**

BIERNACZKY Szilárd

- 2014 Tévedések tárháza. Igazolhatatlan vélekedések, hibás adatok – Torday Emil életműve, *Afrika Tanulmányok*, 8. évf., 3. szám 55–64. old.
- 2016 Torday Emil recepciója itthon és külföldön (Vázlat egy monográfiához), *Magyar Tudomány*, 1090–1098. old.
- 2016 Földessy Edina: Torday Emil Kongói gyűjteménye, *Magyar Tudomány*, 1146–1148. old.

FÖLDESSY Edina

- 2015 *Torday Emil kongói gyűjteménye / Emil Torday Congo Collection*, Budapest, Néprajzi Múzeum, 220 old.

HALÁSZ Gyula

- 1932 Torday Emil emlékezete. 1875–1931, *A Földgömb*, 3. évf., 9. sz., 289–297. old.
- 1937 Torday Emil, in: *Öt világrész magyar vándorai. Magyar felfedezők Benyovszkytól napjainkig*, második, bővített kiadás, Budapest, Grill Károly, 203–223. old.

KUBASSEK János

- 1991 Torday Emil emlékei Londonban, *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* (Érd), 10, 41–46. old.
- 2006 Torday Emil utazásai és tudományos tevékenysége a Kongó-mendencében, in: Sebestyén Éva – Szombathy Zoltán – Tarrósy István szerk.: *Harambee. Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára*, Publikon Kiadó, Pécs,– ELTE BTK Afrikanisztikai Oktatási Program, Budapest, 254–277. old.

MACK, John

- 1990 *Emil Torday and the Art of the Congo 1900-1909*, London, British Museum (Museum of Mankind), 96 old.

SZILASI Ildikó

- 2010 (LÓRÁNT Attilával) *Kongó. Torday Emil nyomában*, Budapest, Afrikai–Magyar Egyesület, 215 old.
- 2010 Torday Emil nyomában Kongóban, *Afrika Tanulmányok*, 4. évf., 2. szám, 42–53. old.
- 2014 A Kuba királyszobrok változása, *Ethnographia*, 125. évf., 4. szám, 521–543. old.
- 2015 Torday Emil Kongó kutató – leveleinek fényében, *Forrás*, 45. évf., 2. szám, február, 106–110. old.

--- **Bartók Béla (1881–1945)**

BARTÓK Béla

- 2006 *Bartók és az arab népzene*, szerk.: KÁRPÁTHY János és VIKÁRIUS László, Budapest, UNESCO/Európai Folklór Intézet, CD-ROM. (teljes gyűjtési anyag és publikációk, számos szakirodalmi tétel)

LAMPERT Vera

- 2017 Bartók és az arab zene, in: B. Wallner Erika szerk.: *Afrika-kutatás Magyarországon – első kötet – A 70 éves Biernaczky Szilárd Afrika Barátság könyve*, Érd, Mundus Novus, 179–185. old.

--- **Almásy László (1895–1951)**

ALMÁSY László

- 1929 *Autóval Szudánba. Első autótúrázás a Nílus mentén. Vadászatok angol-egyiptomi Szudánban*, Budapest, Lampel, 236 old.
- 1934 *Az ismeretlen Szahara*, Budapest, Franklin Társulat, 216 old. + 32 t.
- 1937 *Levegőben..., homokon...*, Budapest, Franklin Társulat, 146 old.

BERMANN, Richard (álneve: Hoellriegel, A.)

- 1934 Historic problems of the Lybian Desert, *The Geographical Journal*, 83, 6, 456–463. old.
- 1934 Frobenius tanár nagy tudós, de kissé szórakozott, *A Reggel*, március 12., 9. old.
- 1936 *Récents explorations dans le Désert Libyque (1932–36)*, Kairo, Impr. Schindler, 97 old. (Publication de la Société Royale de Géographie d'Égypte)
- 1938 *Zerzura, die Oase der kleinen Vögel*, Zürich, Orel Füssli Verlag, (új kiadás: 2003, München, Belleville)

KUBASSEK János

- 2002 *A Szahara bűvöletében: az "Angol beteg" igaz története: Almásy László hiteles életrajza*, 2. bővített kiadás, Budapest, Panorama, 341 old.

ONDAATJE, Michael

- 2007 *Az angol beteg*, Budapest, Lazi Könyvkiadó, 298 old. (eredeti angol nyelvű kiadás: *The English Patient*, 1993, New York, Vintage Books / Random House, 320 old.

ROTHERT, Hans

- 1952 *Libysche Felsbilder*, Darmstadt, Darmstadt, L. C. Wittich, 146 old.

TÖRÖK Zsolt

- 1998 *Salaam Almásy: Almásy László életregénye*, Budapest, Eötvös Kiadó, 161 old.

--- **Radnóti Miklós (1909–1944)**

ORTUTAY Gyula

- 1944 Utószó, in: *Karunga, a holtak ura*. Néger mesék, Budapest, Pharos, 255–260. old. (a későbbi kiadásokban, 1957, 1970, némileg bővítve)

RADNÓTI Miklós

- 1931 Tam-tam, Monsieur Coty és egy kávéskanálnyi Spengler Párizsban, *Délmagyarország*, 1931. augusztus 23.
 1934 *Ének a négerről, aki a városba ment*, Budapest, Gyarmati, 22 old.
 1944 *Karunga, a holtak ura*. Néger mesék, Budapest, Pharos, 262 old. (Új kiadás: 1957, Budapest, Európa, 166 old. + 5 t., 1970, Népek meséi)

VAJDA László

- 1945 Karunga. Néger mesék, Budapest 1944, *Ethnographia*, 56. évf., 98–99. old.

--- Fónagy Iván (1920–2005)

FÓNAGY, Iván szerk. és ford.

- +1942 *Wawiri. Primitív népek költészete*, Budapest, Bibliotheca, 143 old. (csak részben afrikai anyag)

ORTUTAY Gyula

- 1943 A primitív népek költészete, *Magyar Csillag*, 1943, 3. évf., 1. szám, 54–56. old.

**Az 1945 és 2021 közötti korszak
 néhány kiemelkedő fontosságú közleménye**

BIEDERMANN, Zsuzsanna – KISS, Judit szerk.

- 2017 *A szubszaharai Afrika gazdasága a XXI. században*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 396 old.

BÚR Gábor

- 1988 *Nelson Mandela*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 171 old.
 2010 *Az apartheid születése. A gyarmati önkormányzat visszaállítása Dél-Afrikában, 1906–1907*, Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó, 164 old.
 2011 *A szubszaharai Afrika története. 1914–1991*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 215 old.
 2011 *Afrika-történeti tanulmányok*, első kötet, Budapest, Mundus Novus Könyvek, 349 old.
 2020 *Afrika-történeti tanulmányok*, második kötet, Budapest, Mundus Novus Könyvek, 629 old.

FÜSSI NAGY Géza

- 1982 *Bevezetés az afrikanisztikába. Nyelvi problémák a harmadik világban*, Budapest, Tankönyvkiadó, 149 old.
 1986 *Szuahéli–magyar kéziszótár*, Budapest, Tankönyvkiadó, 274 old.
 1987 *Magyar–szuahéli kéziszótár*, Budapest, Tankönyvkiadó, 472 old.
 2006 *Szuahéli nyelvkönyv. Szövegmintákkal és szószedettel*, második javított és bővített kiadás, Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, 306 old.